M.TVLLIJ
CICERONIS
de
OFFICIIS
Libri III.

Cantabrigiæ.
Apud
Tho. Buck. & Roger Daniel.

Marshall sculpsit.

[illegible]

[illegible] Capillus [illegible] habet [illegible] suam.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] quam [illegible] est fieri, metuendo senem.

Demissos Animo ac Tacitos, vitare memento

Quâ flumen placidum est, forsan latet altius unda.

Cæsar magis metuebat Brutum et Cassium pallidos ac tacitos, quam Antonium Ebrium.

Inter Convivas fac sis sermone modestus.

Ne dicare loquax, dum vis urbanus haberi.

W Longueville. pt. 50 - 8

M. TVLLIJ CICERONIS de OFFICIIS Libri III.

ALMA MATER CANTABRIGIA

Cantabrigiæ.

Apud

Tho. Buck. & Roger Daniel.

Marshall sculpsit.

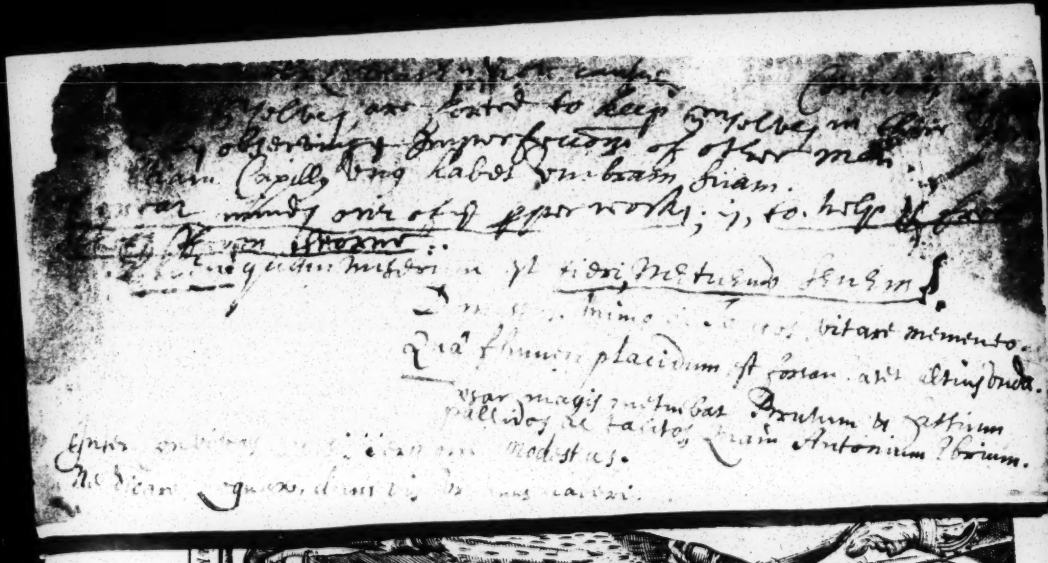

M. TVLLII
CICERONIS
de
OFFICIIS
Libri m.

ALMA MATER CANTABRIGIA

Cantabrigiæ.
Apud
Tho. Buck, & Roger Daniel.

R. Marshall sculpsit.

M. T.

CICERONIS
DE OFFICIIS
LIB. I.
AD
MARCUM
FILIUM.

Argumentum per D. Erasm. Rot.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, nè simplici cuiquam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum philosophiæ scientia conjungat. Deinde quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis est, philosophiæ partem, duobus potissimùm nominibus commendat, vel quod usus ejus ad omnem vitæ rationem latissimè pateat, vel quod hac una sit philosophis omnibus inter se communis. Postremò, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimùm sequi, quod hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint: cum Epicurus voluptatem statuens summum bonum, atque Aristo, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam subverterint.

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Crarippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, institutissque philosophiæ, propter summam & doctoris autoritatem, & urbis; eorum alter te scientiâ augere potest, alterum exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper

per cum Græcis Latina conjunxi, neque id philosophia solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par in utriusque orationis facultate. Quam quidem rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcorum literarum rudes, sed etiam docti aliquantu se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à princi hujus ætatis philosophorum, & disces quamdiu v les: tam diu autem velle debebis, quoad te, quatùm proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra l gens, non multùm à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volmus) de rebus ipsis utere tuo judicio: nihil eni impedio; orationem autem Latinam profectò l gendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arr ganter hoc dictum existimari velim. Nam philos phandi scientiam concedens multis, quod est or toris proprium, aptè, distinctè, ornatéque dicer (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id m hi assumo, videor id meo jure quodammodo vend care. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicer ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de ph losophia libros, qui jam se illis ferè æquârunt, s diosè legas. Vis enim dicendi major est in ill sed hoc quoque colendum est æquabile, & temper tum orationis genus. Et id quidem nemini vid Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in g nere laboraret, sequeretúrque & illud forense d cendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi for Demetrius Phalereus in hoc numero haberi pote disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulc tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscer Nos autem quantùm in utroque profecerimus, ali rum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. I quidem & Platonem existimo, si genus id foren dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosiss mè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare volu sset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodémqu modo de Aristotele, & Isocrate judico, quorum terque suo studio delectatus, contempsit alterum Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scr bere, & multa posthac, ab eo exordiri volui max mé, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auto

ritat

ritati meæ gravissimum. Nam, cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copioséque à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo, sita vitæ est honestas omnis; & in negligendo, turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quamquam ità sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hos quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióque nostro, quantum, quóque modo videbitur, hauriemus.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panatio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eâdem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti; cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

OMnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: omniáne officia perfecta sint: nunquid officium aliud alio majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magìs ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, jucunditatémque, ad facultates rerum atque copias, ad opes,

ges, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, conducat id nécne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Hac in divisione (cùm præterire aliquid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solùm utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius: Itémque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; pòst de comparatione eorum disserendum.

Ex veterûm Academic & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura inseverit, quæ adminicula addiderit: quibus accedente industria, ac usu, ad felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum tum pecudibus commune, vocatúrque κατὰ φύσιν πρῶτον, *id est, secundum naturam primum: consequens, est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica; fuga autem, quæ noxia: Verum homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit; unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.*

PRincipiò, generi animantium omni est à naturâ tributum, ut se, vitam, corpúsque tueatur; declinétque ea, quæ nocitura videantur; omniáque, quæcunque ad vivendum sint necessaria, inquirat, & paret; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causà, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantùm, quantùm sensu movetur, ad id solum quod adest, quódque præsens est, se accommodat, paulùm

tum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earúmque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras: facilè totius vitæ cursum videt, ad eámque degendam præparat res necessarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingenerátque imprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellítque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedíre velit: ob cáusque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæteríque, quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimísque hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaque cùm sumus necessáriis negotiis curísque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beatéque vivendum necessáriam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerúmque sit, id esse naturæ hominis aptíssimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatûs, ut nemini parère animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo exístit, humanarúmque rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est, rationísque, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictísque, qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratióque ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consíliis factísque conservandum putat, cavétque nè quid indecorè, effœminatéve faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quódque verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem

dem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides, quæ, ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communi officia manant; Prudentia, Juſtitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materia ſingulorum.

SEd omne quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſolertiáque verſatur; aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendóque ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiant, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo ineſt modeſtia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ primò deſcripta eſt, in qua ſapientiam & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inventio veri: ejúſque virtutis hoc maximè eſt proprium. Ut enim quiſque maximè perſpicit, quid in re quaque veriſimum ſit, quíſque acutiſſimè & celerrimè poteſt & videre & explicare rationem; is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus ritè haberi ſolet: Quocirca huic, quaſi materia, quam tractet, & in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas. Reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt, ad eas res parandas, tuendáſque, quibus actio vitæ continetur; ut & ſocietas hominum conjunctióque ſervetur, & animi excellentia, magnitudóque cùm in augendis opibus, utilitatibúſque & ſibi, & ſuis comparandis, tum maximè magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem & conſtantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibemus & ordinem, honeſtatem & decus conſervabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti naturam, vímque diviſimus, primus ille qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur

ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, eásdémque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis, operæ curæque ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili; quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio à rebus agendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motúsque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatéque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionísque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

DE JUSTITIA.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quà societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: Justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia

suum cujusque sit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Ex quo, si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclarè scriptum est à Platone) non nobis solùm nati sumus, ortúsque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici: atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorúmque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, unde verba sint ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriantur.

SEd injustitiæ duo genera sunt. Unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpè à metu proficiscuntur: ut cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam

magnam pecuniam esse ei, qui in repub. princeps vellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni est; id latiùs patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

SEd in omni injustitia permultum interest, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerunque brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fit injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injustitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, deserendique officii, plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut iis studiis, quibus dàmve occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; qui, quòd in veri investigatione versentur, quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari soleant, contemnant, & pro nihilo habeant, propterea justos esse. Nam dum alterum justi-

justitiæ genus assequuntur, inferendà nè cui noceant injuriâ, in alterum incidant. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Rempublicam nè accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ità justum est, quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, eásque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, HUMANI NIHIL à se ALIENUM PUTAT. Sed tamen quia magìs ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus; aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si aut ab utilitate recedatur, aut minùs utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhærere juris apicibus.

SEd incidunt sæpe tempora, cùm ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiúntque contraria: ut non reddere depositum, etiámne furiosi facere promissum; quæque pertinent ad veritatem & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sed justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primùm, ut nè cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici

inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit; non sit contra officium, non facere quod dixeris: magísque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

In juridicialibus officiis æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callidâ & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, SUMMUM JUS, SUMMA INJURIA, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset, cum utrisque separatim loquutum, nè cupidè quid agerent, nec appeterent, atque regredi, quàm progredi mallent: Id cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis soler-. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an is sit, eum, qui lacessiverit, injuriæ suæ pœnitere:

ut

ut & ipſe nequid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Hactenus de civili juſtitia, nunc de bellicũ officiũ. Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia ſunt hæc: Ut non niſi juſtè de cauſis ſuſcipiantur: ne inferantur niſi rebus repetitis; niſi ſolenniter denunciata: ut ritè gerantur, ne ſæviamus ſupra modum in victos: humanius etiam, qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam privatim præſtetur, non modo in conventis ſolennibus. Propria vero ſunt illa, ut cum hoc hoſtium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam noſtram petunt, ſeverius.

ATque in Rep. maximè conſervanda ſunt jura belli. Nam cùm ſint duo genera decertandi; unum per diſceptationem, alterum per vim; cúmque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi ũti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conſervandi ſunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, nè poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Meâ quidem ſententiâ, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi obtemperatum eſſet, etſi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt: tum ii, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent, more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſsimè feciali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè ſit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit,

misit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AUT STATUS DIES CUM HOSTE. Itaque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui fert arma contrà, remansit. Cùm verò de imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est; cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni Fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est.

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam certamus utrique,
Vosne velit, an me regnare hera, qui live ferat fors,
Virtute experiamur: hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono duci: deque volentibus cum magnis dîs.

Rega-

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset, juràsséque se rediturum: primùm, ut venit, captivos retinendos in Senatu non censuit; deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit jurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerâssent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, rediit paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfugi senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit: Ità nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere inferitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio, & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

De liberalitate secunda justitiæ pars, quam tamen Aristoteles molestiæ videtur annexuisse, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, ne quid demus, quod accipientis sit nocitura: nè ve, quod aliis largiamur, ab eis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum

tatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendati, aut iis qui nos honestâ benevolentiâ prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meritis quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanæ gradus à summo ordine repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hæc de parte Seneca pluribus locis diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius; sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit, quàm facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores judicandi sunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantùm abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major esset, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis quàm à voluntate proficiſci. Talis autem simulatio vanitati

nitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus; sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ità quemque maximè, ut quisque maximè his virturibus lenioribus erit ornatus, modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec sapiente, ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs, & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quòd si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: Quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam pro-

profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus nécne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen imprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quâ[illegible] sine judicio, vel modo, in omnes; vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ità ei potissimùm opitulari; quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm inserviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo; ac primùm de societate universali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ità in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altiùs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ullâ re longiùs absumus à natura ferarum, in quibus ineste fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

Hom-

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipsi luceat, cùm illi accenderit.

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, NON PROHIBERE AQUAM PROFLUENTEM: PATI AB IGNE IGNEM CAPERE, SI QUIS VELIT: CONSILIUM FIDELE DELIBERANTI DARE: quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT: ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

B

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ut enim ab illa discedatur infinita, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: Interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmque concluditur. Nam cùm sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmque: qui cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus

ribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videtur: tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædémque voluntates, in his sit, ut æquè quidque altero delectetur, ac sejpso. Efficitúrque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citróque datis, acceptísque: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cùm omnia ratione, animóque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum repub. est unicuique nostrûm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totáque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximé, quos antè dixi. Vita autem victúsque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximé. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Liberalitatis officia non solùm ab hùi gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis, aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: sùntque officia, quæ

quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potiùs & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatiòque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimùm in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad lævam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim, juvenes, animos gerítis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi:
Salmaci, da spolia sine sanguine, & sudore.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcellus, innumerabilésque alii: maximéque ipse

ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitiâ vacat, pugnátque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, infidiis, & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à justitia, calliditas potiùs, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, miniméque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ità maximè vult princeps omnium esse, vel potiùs solus esse. Difficile autem est, cùm præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Existúntque in repub. plerunque largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potiùs superiores, quàm justitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod justitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloriæ judicio; princípémque se esse mavult

quàm

uàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ mul-
titudinis pendet, hic in magnis virtis non eſt ha-
endus. Facillimè autem adres injuſtas impellitur,
t quiſque eſt altiſsimo animo, & gloriæ cupido.
ui locus eſt ſanè lubricus; quòd vix invenitur,
ui laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non
uaſi mercedem rerum geſtarum deſideret glo-
iam.

ta magnanimitas duabus in rebus petiſſimùm ſita: in contemnendis tum proſperis, tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus
maximè cernitur: quarum una in rerum ex-
ernarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit,
ihil hominem, niſi quod honeſtum, decorúmque
it, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere:
ulliſque neque homini, neque perturbationi animi,
ec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ità
is affectus animo, ut ſuprà dixi, res geras magnas
llas quidem, & maximè utiles, ſed vehementer
rduas, plenáſque laborum, & periculorum cùm vi-
æ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent.
larum rerum duarum ſplendor omnis & amplitu-
o eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore: cauſa
utem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore.
n eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi, & ſolum id quod honeſtum ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſque & præclara videntur, parva ducere, eáque ratione ſtabili, firmáque contemnere, fortis animi, magníque ducendum eſt. Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita, fortunáque verſantur, tà ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inicitum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi, támque parvi, quàm amare divitias: Nihil honeſtius, magnificentiúſque, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ

riæ cupiditas, ut suprà dixi : Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cùm constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longéque principes, & quidam hominès severi, & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixerúntque nonnulli in agris delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parerent, libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere, ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis : alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minùs aliàs gravis aut molesta vita est otiosorum : fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinémque aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rempub. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt : & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ graviore causâ impediti, à reipub. recesserunt, cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, iis non modò non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi constent, voluptatem severissimè contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamiâ : atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjun-

adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſpublica eſt. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem rempub. nihilo minùs quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientiâ adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſecuritas, quidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiâque victuri. Quæ eò faciliora ſunt philoſophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò minùs multis rebus egent: & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit; ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, nè aut temerè deſperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priuſquam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

Longè fortius eſſe civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilq; de ſe.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas majores eſſe quàm urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniiſque plerunque contingit: eóque magis ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem ſi voluntas judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorésq; quàm bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles pure lauderur, & ſit ejus nomen, quàm Solonis, illuſtrius; citetúrque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primùm conſtituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati. Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit in quo ipſe Areopagum adjuverit, at ab illo

verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatûs ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lysandróque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has causas ipsas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cùm versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi, Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excindenda Numantia reipub. protuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi manúque confecta est: sed tamen idipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi audio,

cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nónne togæ arma cessere? Neque enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità consiliis, diligentiâque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa cecidérunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergò domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studíque ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio rationíque possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione, in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati

gati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaq; eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare experenda quidem magìs est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magìs fugâ, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putàram. Hæc sunt opera magnanimi, & excelsi, & prudentiâ consilióque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

DE evertendis autem, diripiendísque urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, nè quid crudeliter fiat: idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias nullos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidíque videamur. Sed agiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes le-

viter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo, tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicaréque paratiùs de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, ne repub. quidem postulante: ut, Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga nediocris fuit: illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus, invidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quantò Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restitut rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consu-

lunt

lunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradétque se totum reipub. neque opes, aut potentiam consectabitur. totámque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ità justitiæ honestatísque adhæresset, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortémque opperat potiùs quàm deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio: de qua præclarè apud eundem est Platonem; Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potiùs remp. administrarer, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contrà ferant; non eos, qui suo judicio tueri remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet; neque ad ejus, qui

punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major pœna quàm culpa sit; & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandúmque, ut ii qui præsunt reipublicæ legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

Magnanimi est, neque secundis insolescere, neque dejici adversis.

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vitâ, & idem semper vultus, eadémque frons: ut de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere, sicut equos propter crebras contentiones prælio rum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibíque præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémq; fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum; hísque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: iísque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo fálli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati

inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas gerires, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autem magnianimi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potíque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neq; turpi quæstu, neque odioso: tum, quàm plurimis, modò dignis, te utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ: nec libidini potiùs, luxuriaque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animoséque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum dumtaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Inde dem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéq; vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, &, quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè decorum potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum; & quod

honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimùm tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omníque in re quid sit veri videre, & tueri decet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ità pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illum quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ità naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ità intelligi à philosophis, possumus existimare

mare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaque personâ dignum est, & fit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant,

aut,

Natâ sepulcrum ipse est parens,

indecorum videretur; quòd eos fuisse justos accepimus: At, Atreo dicente, plausus excitarentur; est enim digna personâ oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex personâ judicabunt: nobis autem personam impositit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâque animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes eum quodam lepore consentiunt: Sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum secundum naturam esse, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

OFficium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam, conservationémque naturæ: quam si se-

quemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemúrq; & id quod acutum, & perspicax naturâ est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hanc ipsam putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

DUplex est enim vis animorum atque naturæ. Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendúmque sit. Ità fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ: nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eámque neque propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio. Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimiâ gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statúsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animadversionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè neglegentérque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad se-

veritatem

veritatem potiùs, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus feriisque rebus satisfeceri-mus. Ipsúmque genus jocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse deber. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

De scurrilitate & facetia.

DUplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

LUdendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

SEd pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquísque bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eámque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex

ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eámque contemni & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere quámque honestum, parcé, continenter, severé, sobrié.

Animadverte, lector, ordinem: primùm ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusque personam, vel a natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura instructos esse personis: quarum una est communis, eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorúmque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere, itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: Sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magísque de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivíque sermonis, atq; in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà, Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Calidum

ildum Annibalem ex gente Pœnorum; ex noſtris ducibus, Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Phæreum Jaſonem cæteris anteponunt: Imprimíſque verſutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquando reipub. prodeſſet, furere ſe ſimulavit. Sunt his alii multùm diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur: ut Syllam, & M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itémque in ſermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: contráque patrem ejus, illum qui Tiberii Graccchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: nec non Xenocratem quidem ſeveriſſimum philoſophorum, ob eámque rem ipſam magnum clarúmque fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra naturam univerſam nihil contendamus: eâ tamen conſervatâ, propriam naturam ſequamur. Ut etiamſi ſint alia graviora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regulâ meriamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam ſequi, quod aſſequi nequeas. Ex quo magìs emergit, quale ſit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id eſt, adverſante & repugnante naturâ: Omnino ſi quicquam eſt decorum, nihil eſt profectò magis, quàm æquabilitas univerſæ vitæ, tum ſingularum actionum; quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim ſermone

eo

eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnémque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem; eámque ipse perpetuâ constantiâ roborâsset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset; moriendum potiùs, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & vitiorum & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeámque; qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decoré, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Deinum

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarúmque virtutum in aliis alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissâ imitatione majorum, suum quoddam instituendum consequantur: maximéque in eo plerunque elaborant ii, qui ingenio suo proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quæ deceant, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendus genus vitæ, & institutum.

IMprimis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisq; genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, curséque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit (ut est apud Xenophontem) cùm primùm pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multúmque dubitâsse, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius

lius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimùm vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut suprà dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorúmq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiúsque faciemus; sin minús, sensim erit, pedetentímque facienda: ut amicitias, quæ minùs delectent & minùs probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui

hunc

hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hísque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiâque & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remp. consilio & prudentiâ quamplurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senecturi, quàm ne languori se desidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est. quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Magistratûs

Magistratûs personam quæ deceant.

AC nè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, deberéque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméque in aliena esse repub. curiosum. Ità ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilióque capiendo servare constantiam.

Decorum à statu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur, ídque positum est in tribus rebus; formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satìs erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivimus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: ves item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam naturam ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis: ipsíque necessitati dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarúmque partium corporis usus

usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quódque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irridenr, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriúmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribúsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decoré. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utraque colenda: quæ item gestus, quæ motus decorus.

CUm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motúque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda

est

est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáque duplex; altera contentionis, altera sermonis, Contentio disceptationibus tribuatur judiciorum-concionum, senatûs: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis judicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis

nimis putidum: Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minùs facета: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, lepôrem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi rarò invitique veniamus:

nec

nec unquam nisi necessarió, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, fuisse susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificâsset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non reptilsam solùm retulit, sed ignominiam etiàm & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur, *... O domus antiqua, (heu!) quàm domino dominatu dissimili!* Quod quidem,

iidem, his temporibus, in multis licet dicere. avendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) è extra modum sumptu & magnificentiâ proeas: quo in genere multum mali etiam in templo est. Studiosè enim plerique (præsertim hac parte) facta principum imitantur: ut L. uculli, summi viri, virtutem quis? at quàm ulti villarum magnificentiam imitati sunt! uarum quidem certè est adhibendus modus, ad ediocritatémque revocandus; eadémque mediocritas ad omnem usum cultúmque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: deinde nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Decorum à loco, & tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hâc autem scientiâ continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant; non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus ineſt: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum apris & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία. Latinè appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam inter-

interpretamur, ità ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedecèatque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdéque vitiosum, in re seve convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poëtam, híque de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissétque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At enim prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, justâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis, cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitiâ temporis. Sed ea, quæ multùm ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant, quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentiùs declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multò etiam magis, quo major; & melior actionum quàm sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes judices esse volumus, animadversoréfque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex culporum obtutu, ex superciliorum aut remissione,

one aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis judicare: ut, si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid deinquitur. Itaque facillimè corriguntur illi in dicendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eò ferè deterri solet, quò à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modò quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ, suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & imitanda & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerint, locutíve sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta à rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare, & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebant; habere delectum civis & peregrini, in ipso quoque peregrino, privatímne an publicè venerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, servare debemus.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: quid contra liberales.

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniúmque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificésque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere officina: miniméque artes hæ probandæ quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multísque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenti potiùs, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessiónésque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex *duobus honestis utrum honestius.*

SEd abiis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est prætermissus. Nam cùm omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnæ

magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur. Atque hoc argumento confirmari potest; quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princépsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarúmq; scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certé) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatióq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsâ ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendâque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantíque res cognitione dignissimas, subitò sit allatum periculum, discrimenque patriæ, cui subvenire opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitáque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utiliorésque in rebus & suis & publicis essent; ut Thebanum Epami-

nondam Lysias Pythagoreüs, Syracusium Dionem Plato, multíque multos : Nósque ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solùm vivi atq; præsentes, studiosos discendi erudiunt atque docent : sed hocidem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinæ studiis & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiámque potissimum contulerunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare : quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut ipsum examina non fingendorum favorum causâ congregantur ; sed, cùm congregabilia naturâ sint, fingunt favos : sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem ; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémque magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctionéque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Ità fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideret, consequi sine aliis, atque efficere non possimus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem : quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultúmque pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non ità : Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret ; tum docere, tum dicere vellet, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Justitiæ

Justitiane an temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ità fœda, quædam partim ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ità tetra quædam, ità obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiamque sequetur considerata actio: ità fit, ut considerate agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputaris intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, honestúmne an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi) prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. T.
CICERONIS DE OFFICIIS Lib. II.

Argumentum per D. Erasm. Rot.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrà; & in honesto utrum honestius. In hoc de alterâ duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potius quàm aliud studiorum genus: postremo, cur Academicè de officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca priùs de instituto ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentúrque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationésque in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neque

neque esset usquam consilio aut autoritati locus; socios deniq; tuendæ reipub. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. stetisset, quo coeperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset! primùm enim, ut stante respub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino illæ scilicet literæ contexerunt forenses & senatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non posset: in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. Cui cùm multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem; postea quam honoribus inservire coepi, méque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat ab amicorum & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantùm boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarúmque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiésque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatéque vivendum? sive ratio constantiæ, virtutísque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm considerate loquentium,

atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; Ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non soltùm disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contrà, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia disidet plurimùm? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophiâ Cratippo autore versaris, iis similimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta perganius.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque petitâ: sed eam, quæ cum honestio sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de

quo

quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent: itémque quod honestum, id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parùm prospiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Ostendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ Græci εὐχρηστήματα *&* δυσχρηστήματα *nominant: colligitque, quicquid est ferè in vita commodi aut incommodi, id homini ab homine nasci.*

QUæ ergò ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem generis: partim animata; quæ habent suos impetus & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum operâ efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessisset, nec his sine hominum administratione

uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum perceptio & conservatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio; & earum, quibus egeremus, invectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eâdémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ, unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; &, quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm distitit à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moréque constituti, tum juris æqua descriptio, certáque vivendi disciplina, per quas bene beatéque viviturus. Quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectúmque est, ut esset vita munitior, atque ut dando & accipiendo, permu-

permutandisque facultatibus & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco fumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutares, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque eo sensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripateticiei magni & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostratum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerúmque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei sit causa. Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμάς, obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congrediamur, uti moderatè & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: ulciscamúrque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humani-

manitásque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eáque teneamus, dicemus; neque ità multò post: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt; tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur, ità fortasis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut benevolentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt; aut contrà à quibus aliquid expectant, ut cùm reges populáresve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si priùs iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam

subjiciunt

subjiciunt se homines imperio alterius & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantiâ, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, nè vi parêre cogantur; aut spe largitionis promissionisque capti; aut postremò (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

Stultissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius: *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, periisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere; si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantùm odium hominum valet ad pestem; sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis, metus: contràque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate irâ se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimùm, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Thebe admodum diligeret, tamen

ad

ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire; præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, nè quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum & stigmaticum putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit: ab ea est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? Nónne Demetrium reliquerunt, universíque se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nónne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatorésque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatorésque ex una hac re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaque illud, patrocinium orbis terræ veriùs quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoriâ etiam fœdiore, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universas quoque provincias regionésq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massi-

liam

liam vidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex Tranſalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quicquam vidiſſet indignius. Jure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad unum tanta perveniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & memnerint & ſperabunt, quam P. Sylla cùm vibrâſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno pòſt à ſceleratiore haſta cădem non receſsit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò ſtant & manent, iſque ipſi jam extrema ſcelera metuentes; rem verò publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm chari eſſe & diligi malumus. Quæ ſi populo Rom. injuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metûs imbecillem; ſequitur, ut differamus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore & fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum & maximè neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multùm inter ſummos & mediocres viros; eáque utriſque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimùm.

Tribus maximè rebus adducei multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentiâ, fide, & admiratione.

SUmma igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter brevitérque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliet.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentiæ præcepta, videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximè. Secundo autem loco beneficâ voluntate benevolentia movetur, etiam si res fortè non supperit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestúmque diximus, quia per se nobis placet, animósque omnium naturâ & specie suâ commovet, maximéque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi graviſsimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur; quóſque & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem verámque prudentiam. Justis autem & fidis hominibus, id est, viris bonis, ità fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectiſsimè committi

mitti arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet; quippe cùm ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multùm poterit; sine justitia nihil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ità sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ità nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cùm loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ contra contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire

ceire cæteros virtute putantur, & càm omni cæ-
rere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non
facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blan-
disimæ dominæ, sæpe majores partes animi à
virtute detorquent: & dolorum cùm admoventur
faces, præter modum plerique exterrentur. Vita,
mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehe-
mentisimè permovent. Quæ qui in utramque
partem excelso animo magnóque despiciunt;
cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta
est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non
admiretur splendorem pulchritudinemque vir-
tutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabi-
litatem magnam facit: & maximè justitia, ex
qua una virtute viri boni appellantur, mirifica
quædam res multitudini videtur; nec injuriâ.
Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui
dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut
qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur, itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ, adjumenta hominum desiderat; imprimísq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est, eóque etiam magis, quòd, si eam non habebunt, injusti habebuntur; &, nullis præsidiis sepri, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendísque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cujpiam, qui unà latrocinantur, càm furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirâta dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur.

Quinetiam

Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatores cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemq; ejus ità repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur bene morati reges constituti: nam cùm præmeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæritur est æquabile; neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro consequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atq; eadem voce loquerentur. Ergò hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his moribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter se, (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda & collocanda ratione est. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modò sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices

radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed, brevitatis causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videmur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce versetur, ità nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi, simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primùm commendentur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris primùm habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas ingenio

ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillimè autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt; quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiæ & juris scientiæ, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cùm esset admodum adolescens, non aliunde maturatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitásque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum: (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militésque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapientérque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eóque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multíque in nostra repub. adolescentes & apud judices & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen

etiam

etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cùm seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certé. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, nè quem unquam innocentem judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando & nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur & gratia defensionibus: eóque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur: ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam; deinceps de benefi-

beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior ac splendidior, & viro forti clarôque dignior. Quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitróque, quæ fit ex re familiari fontem ipſum benignitatis exhaurit; ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus fis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde, consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consectetur. Quæ te (malùm!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem, quia sordidum regi: Meliùs etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc illic filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latiùs pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutiùs facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre cogantur. Ità, cùm benevolentiæ comparandæ causâ beneficos esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem necitâ claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit;

posit; nec ità reseranda, ut pateat omnibus. Mòdus adhibeatur, ísque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpisime usurpatum, jámque in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cùm & ísdem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum venationúmque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus auctos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiárum collocatione adjuvant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclaré, illud absurdé. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: tribúmque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnésque mirari: sed, cùm attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis infinitísque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cùm præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsáque illa delinitio multitudinis ad breve tempus exiguúmque duratura sit, eáque à levíssimo quoque animo, in quo tamen ipso, unà cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris & mulierculis, & servis & servorum simillimis liberis esse grata; grave verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate invexerâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cùm cognomine

dives,

dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo manere; & paulò pòst L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi pòst, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermissio ædilitatis consulatûs repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est: modò pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur; ut Orestii nuper prandia in seniis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ alle modium populo dedit. Magna enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi pœturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini quos modò nominavi, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque quæ ad usum reipub. pertinent. Quamquam enim quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est; tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hicipse Panætius, cujus multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem

principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republ. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratissima est liberalitas; eóque eam studiosiùs plerique laudant, quòd summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut ho beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterísque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemoren beneficii oderunt: eámq; injuriam in deter. rend liberalitate sibi etiam fieri; eámque, qui faciat communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergò consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum inexigendo non acerbum: in omníque re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo,

dicendo, locando, in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo concedentem; à litibus verò, quantùm liceat, & nescio an paulò plùs etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam reipub. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ità enim institutisse, & illicis imperâsse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in villam suam divertisset.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum valere jurisprudentiam, longè plurimum eloquentiam.

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara majorum, tum quàm optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in professione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, &

gratior & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergò à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis & facilè laborantis, quódque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi vererer, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, nè multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissiméq; eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

Operam apud tenues & bonos rectiùs quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi justa in re præstandam esse.

SEd cùm in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itáque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs,

quæ

quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem quicunque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari aut expectari aliquid suspicantur: Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm, quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd, si opulentum fortunatúmque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cùm consuleretur, utrùm bono viro pauperi, an minùs probato diviti filiam collocaret; Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrùm pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo? Quòd si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quò minùs juvetur, modò nè adjuvent: sitque omne judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis operâque danda est, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est justitia: sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in universum multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim, singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minùs, ut etiam singulis consulatur; sed ità, ut ea res aut prosit, aut certè nè obsit reipub. C. Helii & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, & plebi necessaria; ergò & civibus & reipublicæ salutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa popularitèr, tum illud malè; non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuique tenerentur, respub. civitatésque constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: idque nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit (malo enim alteri, quàm nostræ ominari, neque tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Ad

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contraque, ex invasione alieni summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâsset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diùtius eos imperare. Næ illi quidém multa secula expectanda fuerunt; modò enim hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptióque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute, valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. Quidni laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principibus & rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare faciliùs

ciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ colli tur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videatur non tuisse solvendo: At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nónne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Arâtus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: eúmque tyrannum Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit; rémque pub. adventu suo liberavit. Sed, cùm magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem,

rem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egère iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cùm exposuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset, a Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitq; æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodiùs putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordiâ, sine querela discederent. O virum magnum, dignúmque qui in nostra Republicâ natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut his jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eáq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atq; omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ità? ut, cùm ego emerim, ædificárim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè ut æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi

erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine: quibus ità restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec meliùs nec faciliùs dissolutum est: fraudandi enim sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiamsi causa non esset: Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neq; tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiâ in victu omni atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo; conservari autem diligentiâ & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ fere ætate cùm essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Quarum

Quartum genus deliberationis, inter utilia utilium utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panatio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere, Quid secundum, Satis bene pascere; Quid tertium, Bene vestire, Quid quartum, Arare. Et cùm ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid homines, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærendi, de collocandâ pecunia, etiam de utendâ, commodiùs à quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T.

M. T.
CICERONIS DE
OFFICIIS Lib. III.

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis; Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minus solum, quàm cum in solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egerer. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à repub. forensibúsque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur, &, ob eam causam urbe relictâ, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio

fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quinquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigatione{que} earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curámque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quàm multis annis stante repub. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quàm tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem & magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potiùs quàm voluptas) tantum fac ut efficias: néve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehenjus Panetius, quòd tria genera politicæ, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum

cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimùm sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio soierent: uno, cùm dubitarent, honestúmne id esset de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta annos vixisse Panætium, postquam eos libros ediderat. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cùm scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertia. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eòdem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret: (ceris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset & non perfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum

est,

eſt, ut Stoicis placet; ſive quod honeſtum eſt, id
ità ſummum bonum eſt (quemadmodum Peripa-
teticis veſtris videtur) ut omnia ex altera parte
collocata, vix minimi momenti inſtar habeant:
dubitandum non eſt, quin nunquam poſsit utilitas
cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, So-
cratem ſolitum execrari eos, qui primum hæc na-
turâ cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui qui-
dem ità ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quicquid ho-
neſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile
quicquam, quod non honeſtum. Quòd ſi is eſſet
Panætius, qui virtutem propterea colendam di-
ceret, quòd ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui
res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ me-
tiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquando
cum utilitate pugnare. Sed cùm ſit is, qui id ſolum
bonum judicet, quod honeſtum ſit; quæ autem
huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum
neque acceſsione meliorem vitam fieri, nec de-
ceſsione pejorem: non videtur hujuſmodi de-
buiſſe deliberationem introducere, in qua, quod
utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, com-
pararetur. Etenim, quod ſummum bonum à
Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere; id
habet hanc (ut opinor) ſententiam, Cum virtute
congruere ſemper: cætera autem, quæ ſecundum
naturam eſſent, ità legere, ſi ea virtuti non re-
pugnarent. Quod cùm ità ſit, putant quidam
hanc comparationem non rectè eſſe introductam,
nec omnino de eo genere quicquam præcipien-
dum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod
propriè verèque dicitur, id in ſapientibus eſt ſo-
lis, neque à virtute divelli unquam poteſt: In
iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt,
ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo
modo eſſe poteſt, ſed ſimilitudines honeſti eſſe
poſſunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his
libris diſputamus, media Stoici appellant; & ea
communia ſunt, & latè patent: quæ & ingenii
bonitate multi aſſequuntur & progreſsione
diſcendi. Illud autem officium, quod rectum i-
dem appellant, perfectum atque abſolutum eſt:
&, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,
præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt.
Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media of-
fícia compareant, id cumulatè videtur eſſe per-
fectum:

perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod item in poëmatibus & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quòd insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientûm modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec verò cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, peritur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hîc volumus; nec hi, qui sapientes habiti sunt & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémque sapientûm. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quódque colitur ab iis qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Támque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandúmque est nobis, quàm id, quod propriè dicitur verèque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare,

parare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, Ponatur aliquid quod pateat latiùs: Quod potest esse majus sceleris, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum vel maximum bonum statuamus; injustitiam, malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæque maximè consentanea; quam quidem in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis & Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab iis disseruntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur; nec utile quicquam, quod non honestum; quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunque maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus

bus externis. Nam principiò tollit convictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari, & interire totum corpus necesse esse: sic, si unusquisque nostrûm rapiat ad se commoda aliorum, detrahátque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solùm naturâ, id est, jure gentium; sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respub. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coërcent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina & humana, cui parère qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itémque comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem. Itémque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiásq; suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas

etiam

etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóque ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis aut fortunæ vitium animi vitiis gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eandem naturam, omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unâ continemur omnes & eâdem lege naturæ. Idq; ipsum si ità est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium

est

Reſt domina & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit, Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi eſt vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? Si Phalarim, crudelem tyrannum & immanem, vir bonus, nè ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nónne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit ejuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potiùs, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid hujuſmodi, quàm detractio atque appetitio alieni: ſed communis utilitatis derelictio, contra naturam eſt; eſt enim injuſta. Itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſervat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atque inutili ad ſapientem, bonum, fortémque virum transferantur res ad vivendum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ità faciat, ut nè ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſéque diligens, hanc cauſam habeat ad injuriam. Itaque ſemper officio fungetur, utilitati conſulens hominum, & ei (quam ſæpe commemoro) humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla eſt enim nobis cum tyrannis ſocietas, ſed potiùs ſumma diſtractio; neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt. Etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas beſtiuæ à communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejuſmodi igitur, credo, res Pa-

nætium

tætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod ideirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum; at illud certè dabis, Quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videtur; nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Neque nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta, permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non pernicioſum.

CUm igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo,

turpitudo, (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernatúrque contraria) nihilque tam est secundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re & utilitas & turpitudo esse non potest. Itémque si ad honestatem nati sumus; eáque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quàm reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaque quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionésque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum scelleratum & impium) qui deliberant, utrùm id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergò ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi & occultandi spes opinióq; removenda est. Satìs enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominésque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneúmque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulúmque aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit, ibi cùm palam ejus annuli ad palmam

onverterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cùm in lucem annulum inverterat. Itaque hâc opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eâque adjutrice regem dominum interemit; ſuſtulitque quos obſtare arbitrabatur. Nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre: ſic repentè annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minimè mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo ſciturus, nemo uè ſuſpicaturus quidem ſit, cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, ſi id diis hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum, ſiſne factus. Negant id fieri poſſe, quanquam poteſt id quidem. Sed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent: Urgent ruſticè ſanè; negant enim poſſe, & in eo peritant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, ſi poſſint celare quid facturi ſint; non quærimus, poſſintne celare; ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe impunitate proviſitâ facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ perturbant animos utilitatis ſpecie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſítne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſtè: fuerat enim in regibus exellendis ſocius Bruti, & conſiliorum etiam auctor. Cùm autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem ſuperbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam: quod erat utile patriæ conſulere, id erat ità honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua

neq

nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege qui urbem condidit, non ità: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm visum esset utilius, solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neq; erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NE tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communiones in rebus tantùm charitati amicorum tribuantur, quantum religio & honesti ratio patitur: externa neque res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neque contra Remp. neque contra jusjurandum ac fidem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm inducit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ litis tempus, quoad per leges licebit, accommodet. Cùm verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini

homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum; neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbatione, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant: ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra reip.

cùm sæpe aliás, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitati obscuret. Athenienses, cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statueréntque, ut urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémq, Græciæ classe defenderent: Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles, post victoriam ejus belli quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse postulavítque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto, frang Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixítque perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totámque eam rem quam ne audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Mellùs hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile, nè tum quidem, cùm id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, déque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnifert, alter ex hominum consuetudine & jure civil moderatur.

SEd incidunt (ut suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne plané, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum

numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summâque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quæremus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia pateraciendа, ut nè quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cùm hominibus consuleres debeas, & servire humanæ societati; eâque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parère, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimque communis utilitas, tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plùs prodessent cognita, quàm tritici utilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquit ille; sed num illa societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? Quod si ità est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ità expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nôrit, cæteri ignorent, pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus cubicalis apparere serpentes, malè ma-

teriatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædésque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putârit; num id justè an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà. Num te emere coëgit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quòd si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ità præco prædicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergò in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas: ex altera ità de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino vivo bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum, sui commodi causâ; etiamsi mos legésque civiles quædam reticeri non vetent.

QUæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, cùm quid reticeas; sed cùm, quod tu scias, id ignorare, emolumenti tui causâ, velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est,

est, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potiùs, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nónne inutile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cùm se Syracusas oriundi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cùm percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio, si vellet, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantúmne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hîc aquatio, hâc villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primó. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos, Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent; itaque herì mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipsis cùm ex eo quæreretur, quid esset *Dolus malus*, respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi.

finiendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatióque tollenda est. Ità nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Latoriâ; & sine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius*. In fiduciâ, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergò? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cùm dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorem venditor, nec, qui contrà se liceatur, emptor opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plùs quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius, cùm postulâsset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ità fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret*: Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque reipub. Singulorum enim facultates & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio & dissi-

mulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodesse quibus potest, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cùm in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calpurnius cùm demolitus esset, cognovissétque Claudium ædes postea proscripsisse, quùm esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrum illum adegit, quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud flumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ità pronunciavit: Cùm in venundando rem eam scisset, & non pronunciâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nósset venditor. Quod si rectè judicavit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter renentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æqui-

tatem Antonius ; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione & intelligentiâ. Ratio igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simulatè, nè quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic, tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, omnium inter omnes: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt, propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus: umbrâ & imaginibus utimur; eâsque ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Uti nè propter te fidemve tuam captus fraudatúsve sim.* Quàm illa aurea! Ut, *inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.* Sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, *Ex fide bona*: fideíque bonæ nomen existimabat manare latissimè; fidque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse judicis, statuere (præsertim cùm in pæriísque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eâque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea

distátque

distárque plurimúm. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis solùm jus civile ductum à natura, malitiam fraudémq; vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur insciti. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate & ignoratione omnium propositâ, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis, in quibus peccari, vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus, hoc loco disserendum est; qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergò? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Basilius Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eúmque feciſſet hæredem; hunc dico patronum agri Piceni & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, injustè facit, ut in primo libro dixi: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur,

dentur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falsó. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non prævideri, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detraher. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergó? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quódque expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, *Ni vir bonus esset*: Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrà judicâsset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nónne est turpe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubitent? à quibus natum

est

est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus bonitatémque laudant, *Dignum esse*, dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo reflente obtinere? Videsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem consul; sed à fide justitiaq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegisque prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atque judicio, constituerúntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à subsellis in Rostra rectâ: idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt; ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas, non habetur ità magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam,

non

non ità turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdè utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe nè sit: aut, si turpe est, nè videatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergò in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minús. Est ergò ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiámque detraxerit? Quid enim interest, utrùm ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nónne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in pre semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero; inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solum, quod omnium scelerátissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Roman. dominúsque omnium gentium esse concupierit, ídque perfecerit! Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potiùs convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, fœdissi-

fœdiſsimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo ſe obſtrinxerit, ab oppreſsis civibus Parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo verba inter ſe diſcrepare, re tamen unum ſonare videantur. Nunc abeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, eſſe poſsit? Nihil contrà inutilius ei, qui id in juſtè conſecutus ſit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſollicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorúmque pleniſsima?

Multi iniqui atq; infideles regno, pauci ſunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipſum Romanum oppreſsiſſet, civitatémque non modò liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire ſibi coëgiſſet? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cujus autem vita ipſi poteſt utilis eſſe, cùm ejus vitæ ea conditio ſit, ut qui illam ereptuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? Quòd ſi hæc utilia non ſunt, quæ maximè videntur, quia plena ſunt dedecoris ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Quanquam id quidem cùm ſæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio conſule iterum, & à ſenatu noſtro judicatum eſt. Cùm enim rex Pyrrhus popul. Roman. bellum ultrò intuliſſet, cúmque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eſque eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clàm veniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atque ſi ſpeciem utilitatis, opinionémque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſupetatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? ſi

gloriæ

gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent; neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm senatûs. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quousq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum esse, & benevolentiâ sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi videbatur, prætractè ærarium vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cùm in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, *Vincat utilitas.* Potiùs diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sexus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramq; partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potiùs jacturam faciat, quàm servuli vilis: Hîc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripietne suum? Minimè; non plùs quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? sibine

utrique

uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magìs interfit vel suâ vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen; sed, quasi in sorte aut in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fanè expilet, cuniculos agat in ærarium? indicétne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Immo verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebítne filius? Immo verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id resciérit, soluturúsne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potiùs assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeátne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud esse; an emat denario, quod sit mille denariûm. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque nè illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cùm sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ; vitæ & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertiûm millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro

foro saltet, sdque se facturum promiserit, quòd aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, nécne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestiùs mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optâsset: Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quòd Theseus exigit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cùm is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergò & promissa non facienda nonnunquam: neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; non reddere, officium: Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddésne depositum? Non, credo: Facies enim contra remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itémque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

DE FORTITUDINE.

RElíquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatione & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam pœtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Egò verò istam contemnendam & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseverâsset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujn' ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitù, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit; nè coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa: ad rem factam nostrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: Is, cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores?

Harum

Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nè diceret, recusavit; quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cùm valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaq; tum cùm vigilando necabatur, erat in meliori causa, quàm si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verùm etiam dissuaserit. Quomodo stultè? etiámne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea quæ sunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potiùs, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire; propterea illa prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatûs? Deinde illud etiam apud Accium, *Fregistine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam.*

Quanquam

Quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi juris-jurandi causâ ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc terè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret: quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem pop. Ro. qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potius quàm calamitosè: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista disserunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissiùs, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco rectè à poëta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt,

Nullam

Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, nè quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidésque jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ità juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jus jurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipitur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones pactionésque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia. Quod ni ità esset, nunquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius & Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent, quia, cùm malè pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatûsque fecerant. Eodémque tempore T. Numicius, Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor & autor fuit. Quod idem multis annis pòst C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plùs valuit quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cùm præsertim

sertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatûs: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ità incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste divincitur fides: indicant notationes, animadversiones que censorum, qui nulla de re diligentiùs, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Aulî filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nunciatum; quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat,

occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi & fugati. Magnus vir in primis, & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò pòst, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re audità, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd senatus populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eádem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à censoribus, omnibus ignominiis notatos. Sic jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractóque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, moleſtiâ, continentiâ, temperantiâ continetur.

netur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutémque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem ferè adjutor auctórque sententiæ. Cum his, velis equísque, (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejúsque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum labor úmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hîc dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aquâ haret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consectatrices voluptatis. Atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoq; aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Justitia vacillat, vel jacet potiús, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse

potest,

potest, non plùs quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. Sed de hoc hactenus: magna enim res alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satìs est suprà disputatum. Sit autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur; nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acceperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patria revocâsset) aliquando me quoque audires: ic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum propediem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibíque persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multo fore chariorem, si talibus monumentis præceptísque lætabere.

Marci Tullii Ciceronis libri tertii De Officiis

FINIS.

M. T.

M. T.

CICERONIS LÆLIUS, SIVE DE Amicitia Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

PRÆFATIO.

QUintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & industriâ præstantissimum audeo dicere, sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quòd P. Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, disideret, quicum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbi-

tratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, sic *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interponeretur. Atqui ideo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo videretur. Cùm enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cùm accepissemus à patribus maximè memorabiles C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo memoriisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, qui erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius, cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. *Fan.* Sunt ista vera, Læli: nemo enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem & appellari & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni, Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multâque ejus & in senatu & in foro consilia prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem aliqua

quodam modo dicunt, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, cóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) veniissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes; sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit: & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non

egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè ferò: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim, quamvis non sit gravis (ut memini Catonem, anno antè quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs quàm ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinerè aut bitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis

stitutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo Sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manilius adessent, & alii plures, tùque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica. Cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ità est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mærere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis quàm amici sit. Sin autem illa vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est; mecum autem incommodius: quem fuit æquius, ut priùs introieram in vitam; sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit; quocum domus & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiæ, quàm modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem, Læli, ità necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem tecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amici-

citia disputabis; quid sentias, qualem existimes quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utriquè nostrûm gratum admodum feceris. *Læl.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egétque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ità sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu vitâque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum & obscurum; concedántque ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque cives potiores sunt quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque

hoc

hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, excepta sapientia, quicquam melius homini sit a diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & parit & continet, nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: virósque bonos eos qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitiæ tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quocunque te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non

aquâ, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat & prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicánsque, leviores. Cúmq; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe præluceat in posterum, nec debilitari animos aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant, & imbecilles valent; &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illiorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla nec urbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque discidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura totóque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ità ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt, credo autem esse multa,

multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potiùs; quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magìs id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nónne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justiciâque servatam, maximam gloriam ceperit? *Lal.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum nè æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis recipiendísque meritis, quod quisque minùs per se posset, id acciperet ab alio, vicissímque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior & pulchrior, & magìs à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colunter & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potiùs, quàm ab imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magìs animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ità amant ad quoddam tempus, & ab eis ità amantur, ut facilè earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cùm simílis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim ama-

bilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perfecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret: humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ità dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ità esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ità ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secùs est. Ut enim quisque sibi plurimùm confidit, & ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in seipso posita judicet: ità in amicitiis expetendis colendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim beneficii liberalésque sumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quòd omnis ejus fructus in

in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; síntque pares in amore, & æquales, propensioréſque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil [illegible] esse dicebat, quàm amicitiam usque [illegible] vitæ diem permanere. Nam, vel ut [illegible] pediret utrique, incidere sæpe; vel ut [illegible] non idem sentirent: mutari etiam mores [illegible] num sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs [illegible] ingravescente. Atque earum rerum exemplum [illegible] similitudine capiebat ineuntis ætatis; quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus, quòd idem adipisci uterque non posset. Quòd si qui longiùs in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupidita-

bilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendam: quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hostem civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuscum usu conjuncti esse possint, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quinquum confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncti: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret: humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secùs est. Ut enim quisque sibi plurimùm confidit, & ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in ipso posita judicet: ita in amicitiis expetendis colendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortassè non nullæ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe constantiæ diligendi profectæ. Ut enim beneficii liberalésque sumus, non ut exigamus gratiam (nec enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus): sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnes ejus fructus

in

in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & morbus, si itque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad repostendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc forte vultis. *Fan.* Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scip.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe, vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliis adversis rebus, aliis ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe una cum prætexta & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniæ

cupidita-

cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerunque justa nasci, cùm aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quam vis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ità multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuêre? Num Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiámne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox: & hercle ità tecit, vel plus etiam quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hâc amentiâ, quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justásque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute deseceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint, vel impetrare ab amicis, quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ simus,

simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (ut à patribus accepimus) bis unà consules & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditum est. Igitur nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulùm de spatio, curriculóque, consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Numquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modò posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labes, primò Gabiniâ lege; biennio autem pòst, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemad-

quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, nè exiſtiment ità ſe alligatos, ut ab amicis in magnâ re aliquâ in rempub. peccantibus non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt; nec minor verò iis, qui ſecuti erunt alterum, quàm iis qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberâſſet, propterque invidiam in exilium miſſus eſſet, ingratè patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus eſt nemo: itaque mortem ſibi uterque conſcivit. Quare talis improborum conſenſio, non modò excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potiùs omni ſupplicio vindicanda: ut nè quis ſibi conceſſum putet, amicum bellum patriæ inferentem ſequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſp. poſt mortem meam futura ſit, quàm qualis hodie ſit.

HÆc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum causâ honeſta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat autoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes fuiſſe habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam (ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutiis) Partim fugiendas eſſe nimias amicitias, nè neceſſe ſit, unum ſollicitũ eſſe pro pluribus: Satìs ſupérq; eſſe ſibi ſuarum cuiq; rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe: Commodiſsimum eſſe, quàm laxiſsimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem; quâ frui non poſsit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus.

ribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniùs: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii adjumentique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ità amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionémve, nè sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo exirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) siqua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari

lectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare posſit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorúmque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius simili sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eísque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabiliſsimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: túmque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximéque virtute prædíti, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberaliſsimi sint & beneficentiſsimi. Atque haud scio, an né opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguiſsent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi nec militiæ Scipio eguiſset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est

tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt; nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem meruit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exul esset, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósque infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, in illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuère: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, & indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est, istorum quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque respondeat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum

modum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbiùs in aliquem invehi, insectaríque vehementiùs: quæ in nostris rebus non satìs honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíq; patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis determinat, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potiùs eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis commodísque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunq; est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse posse-

mus.

mus. Quin etiam si minùs felices in deligendo fuissemus; ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, siqua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut famâ, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ità præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum benevolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui, pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant; ut, cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera vis amicitiæ, non multò illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiamsi, neglectâ amicitiâ, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in

iis,

iis, qui in honoribus réque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utrâq; in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiáque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neq; verò, qui non iisdem rebus movetur, & naturâ consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eôdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, nè quid fictum sit, néve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solùm ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas abest. Habet illa quidem gravitatem; sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut

aliarum

aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur, Mukos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quàm intrectato & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ità dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepositit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suósque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum imitandúmque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortunâ, eorum augeant opes, eósq; honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in tamulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certísque faciendum. Fructus enim ingenii & virtutis omnísque præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionísque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid,

aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè aut amicè, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodammodo inferiores extolliere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hâc opinione non modò verbis sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantùm vis licèt excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos diexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores, disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias. nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorúmque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentiâ (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus expugnare potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quo qui impedire vult, quòd desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollísque naturâ, & o

eam ipsam causam in amicitia parùm justus. Atq; in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, nè non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, autoritate & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nè qua amicorum disidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nécve indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tanquam

quam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali erant amicitiâ, per se, & propter se expetendâ; nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, ecuribus, feris; primùm, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: sdque ficiunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine ex naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ità cum suo commiscear, ut efficiat penè unum ex duobus! Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem primùm ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentiâ conjuncti primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâque gaudebunt, omniáque alter pro altero suspicietur, nequicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neque solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq, in iis perniciosus est error qui existimant libidinum peccatorúmque omnium patère in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ea, quæ summa sunt, pervenire; conjuncta & ciata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum habendus ad summum naturæ bonum optimè beatissimúsque comitatus. Hæc est, inquam, cietas, in qua omnia insunt, quæ putant homin

expeten

experenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximúmque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem experendam consequi possumus. Ea verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errâsse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm judicaveris, diligere oporet; non, cùm dilexeris, judicare. Sed, cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultúsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret,

& in solitudine usquam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturámque mundi & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cùm tot signis eadem natura declaret, quid velit ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæq; causæ suspicionum offensionúmque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est; siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò meliùs de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere,

hos

hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrà oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere & moneri, proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulario est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idémque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremo imperavi egomet mihi, omnia assentari*, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accesserit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interest inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb. reficiendis! Dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facilè ducem populi Rom. non comitem dices; sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaque

lex popularis suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magìs quàm autoritate, causa illa defensa est: Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuúmque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amare quidem aut amari possis, cùm, id quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximé, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites glorioſi. *Magnas vero agere gratias Thaïs mihi?* Satìs erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores constantiorésque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille

& oculo-

& occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincíque se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat magis cavendum est, ut in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versavi, atque lusi lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eámque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovítque in alio, ad id se admovet, vicissímq; accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ità ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibuscum tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed, quoniam res humanæ fragiles caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur.

Charitate enim benevolentiâque sublatâ, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eâdem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minimâ quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempúsque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potiùs & augentur cogitatione & memoriâ. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutiùs enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ità virtutem loceris (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu de amicitia, finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CATO MAJOR, SEU DE Senectute ad T. Pomponium Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

PRÆFATIO.

O Tite, si quid ego adjuvo, curámve levasso,
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic, nocteſque diesque.

Novi enim moderationem animi tui & æquitatem, téque non cognomen solùm Athenis deportâsse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor iisdem rebus te, quibus me ipsum sentio interdum, gravius commoveri: quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, & te & meipsum levari volo: etsi te quidem id modestè ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certò scio.

Sed mihi, cùm de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterq; nostrûm communiter uteretur. Mihi quidem ità jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterserit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis; quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

DIALOGUS.

P. SCIPIO, C. LÆLIUS, ET CATO interlocutores.

SCIPIO.

SÆpenumero admirari soleo eum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque sapientiam, tum vel maximè, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætnâ gravius dicant sustinere. *CATO.* Rem haud sanè,

Scipio

Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatéq; vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti; Tanta est inconstantia, stultitia, atque perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs quàm putâssent. Primùm, quis coëgit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostróque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam deum sequimur, eíque paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Lel.* Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, Læli, præsertim si utrique vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò perveneris, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, veteri proverbio, *facillimè congregantur*) quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus

essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu venirent, reliquisque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: Importunitas autem & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest sapienti quidem: nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diúq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solùm quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio, jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ità dilexi senem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim pòst, quàm primùm consul fuerat, ego natus sum; cúmque eo quartùm consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintóque anno pòst ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadriennio pòst factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis

donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cùm planè grandis esset; & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ suâ molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem;
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo consilio recepit! cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti; Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in toga; qui consul iterum Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra senatûs autoritatem dividenti. Augúrque cùm esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi; sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò atque in oculis civium magnus: sed intus domíque præstantior. Qui sermo! quæ præcepta! quanta notitia antiquitatis! quæ scientia juris augurandi! multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cujus sermone ità tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evênit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalésque pugnas, ut bella à se gesta triumphósq; recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixítque

vixíſtque quinquennium poſtea : cujus magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem complevit annos : neque unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſſe in vita : Nihil habeo, inquit, quòd accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt : quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

Ecquis fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam : quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undevicesimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flaminius & M. Attilius, facti ſunt : ille autem Cæpione & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cùm ego quidem v & Lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus ſuaſiſſem. Sed annos Lxx natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem & ſenectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor cauſas reperio, cur ſenectus miſera videatur : unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul abſit à morte. Earum ſi placet cauſarum quantum quæque valeat, quantúmque juſta ſit unaquæque, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæné igitur res ſeniles ſunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? Cæteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. conſilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet : tamen is, cùm ſententia ſenatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius,

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementi ſeſe flexêre ruinâ?

cæteráque graviſſimè. Notum enim vobis carmen eſt : & tamen ipſius Appii extat oratio : atque

hanc

hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cùm inter duos consulatus anni x interfluxissent, censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similésque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, autoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rempub. tantam amisit? tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poëtæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia

dentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! Maneant ingenia senibus, modò permaneat studium & industria. Nec ea solùm in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitâsse judicibus, quæsisseque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? Annon in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt

Seruant arbores, quæ alteri ſeculo proſint,
ut ait Statius noſter In Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud:

Ædepol, ſenectus, ſi nil quicquam aliud vitii
Apportet ſecum, cùm advenit, id unum eſt ſatis,
Quod quàm vivendo multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitioſiùs:

Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire eũ ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Iucundum potiùs quàm odioſum. Ut enim adoleſcentibus bonâ indole prædictis, ſapientes ſenes delectantur, leviórque fit eorum ſenectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus, non modò languida atque iners non ſit, verùm etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid quòd etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic avidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens; ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certè elaboravi.

NEc nunc quidem vires deſidero adoleſcentis (is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plùs quàm adoleſcens etiam vires tauri aut elephantis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymánſque dixiſſe; *At hi quidem jam mortui ſunt.*

Non

dentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! Maneant ingenia senibus, modò permaneat studium & industria. Nec ea solùm in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitâsse judicibus, quæsisseque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? Annon in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint,
ut ait Statius noster In Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

Ædepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cùm advenit, id unum est satis,
Quod quàm vivendo multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire eũ ætate esse se odiosum alteri.

Iucundum potius quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole prædictis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui à iuventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plùs quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm senex esset, athletásque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymásque dixisse; *At hi quidem jam mortui sunt.*

Non

Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usquè ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè langueſcat senectute: est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facisque perſæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ità bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam

ad

ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si accideret, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non affixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam fum assensus illi veteri laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes puritiam, paululùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suáque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam

etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute: ergò & legibus & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed nè quantum possumus quidem, cogimur. At ità multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius, is qui te adoptavit! quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine! quod nisi ità fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm nè id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum, nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata

est,

est, si usquè ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes. Jus augurum, pontificum, civile tracto: multùm etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultróq; affero res multùm & diu cogitatas, eásque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribúsque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis & præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc respublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. Cúmque homini sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono

nihil

nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, támque pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cùm major esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Æmilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica: ac mentis (ut ità dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium: Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, septem annis postquam consul fuisset: sed notandam libidinem putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus,

bus ipsique Pyrrho persuaderet; quò faciliùs vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nórat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quódque sprerâ & contemptâ voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, eruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtus amicorum & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: meliùs quàm Græci; qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeóque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis avidita-

aviditatem auxit; potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senecturem. Me verò & magisteria delectant à majoribus institutia: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in sympolio Xenophontis, minuta atque rorantia: & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, uteretúrne rebus Venereis; Dii meliora, inquit: libenter verò istinc, tanquam à domino agresti ac furioso, profúgi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs: primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in le-

oribus ſtudiis, ſed tamen acutis! Quàm gaudebat illo ſuo Punico Nævius quàm Truculento Plauſ! quàm Pſeudolo! Vidi etiam ſenem Livium, ui, cùm ſeptem annis antequam ego natus ſum, bulam edidiſſet, Cethego Tuditanóque conſu- bus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit tate. Quid de P. Licinii Craſſi, & pontificii, & vilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Sci- onis, qui his paucis diebus pontifex maximus ctus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, s ſtudiis flagrantes ſenes vidimus: M. verò Ce- iegum, quem rectè Suadæ medullam dixit En- ius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videba- us etiam ſenem! Quæ ſunt igitur epularum, aut idorum, aut ſcortorum voluptates, cum his vo- ptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtu- a ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & ne inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut ho- eſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quo- am (ut antè dixi) ſeneſcere ſe multa indies ldiſcentem: quâ voluptate animi nulla certè po- eſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agrico- rum, quibus ego incredibiliter delector: quæ ec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſa- entis vitam proximè videntur accedere. Ha- ent enim rationem cum terra, quæ nunquam re- ſat imperium; nec unquam ſine uſura reddit uod accepit, ſed aliàs minore, plerunque majore am fœnore. Quanquam me quidem non fructus uodò, ſed etiam ipſius terræ vis ac natura dele- tat: quæ cùm gremio mollito ac ſubacto ſemen arſum excepit, primùm id occatum cohibet; ex o occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde pefactum vapore & complexu ſuo diffundit, & icit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa ris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmóque erecta eniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includi- r; è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpicæ rdine ſtructam, & contra avium minorum mor- um munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium tus, ortus, incrementa commemorem? Satiari de ectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis re- iem oblectamentúmque noſcatis. Omitto enim imipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ficit tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex terarum frugum aut ſtirpium minutiſſimis ſe-

minibus

minibus tantos truncos ramósque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, vivifadices, propagines, nónne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, &, nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, nè sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pulchrius: cujus quidem non utilitas me solùm (ut antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones repastinationésque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorándi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâsset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemp[lans] (abest enim

enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterámne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à me ipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nunciatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu, magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur & Curius & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hâc an ulla vita beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi universo cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduíq; domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villáque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, superjacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorúmque specie dicam? Brevi expediam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut meliùs aut æquè calescere, vel aprication, vel igni? vel vicissim umbris aquísve refrigerari salubriùs? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam & pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum jumen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xeno-

phontis libri sunt; quos legite, quæso, studiosè, tacitis. Quàm copiosè ab eo agricultura lauda in eo libro, qui est de tuenda re familiari, Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio atque imperii gloriâ, cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eíque dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus à quo essent illa dimensa atque descripta: Et Cyrum respondisse: Atqui ego sunt omnia ita dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuentem purpuram ejus & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multísque gemmis, dixisse, Rectè verò te Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & inprimis agri colendi studia teneamus usquè ad ultimum tempus senectutis. Maquidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset actus jam ætate in agris, eósque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatii ætatis majores nostri ad senectutis initium eius voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum:

Uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium est

fama cõsentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas, fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia; salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ità diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniisset, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cùm legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc, de quo agimus in primis, quòd, ut quisque ætate antecellit, ità sententiæ principatum tenet. Neque enim solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum

vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea, in fragili corpore odiosa omnis offensio est; quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur; appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquam deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ità accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nulli omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tu in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quid sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nè, quod sperat, habe-

habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens; cùm id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tarteſsiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum; cùm enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantùm remanet, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem eodunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem autumnúmque veniſse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostendítque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in ante-partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quò propiùs ad mortem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectéque in ea vivitur, quoad munus

officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæteris que sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetátque Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum lamentísque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virûm.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputatione opus esse videtur, cùm recorder non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones

giones quidem noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eum locum ſæpe profectas alaeri animo & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolùm inducti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea jam conſtans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in ſenectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam ſtudia ſenectutis. Ergò ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cùm evenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò meliùs cernere mihi videor, quò ab ea propiùs abſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, tuſque C. Læli, viros clariſſimos, mihique amiciſſimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. Nam dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. Eſt enim animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus & quaſi demerſus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur; quique cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque conſtantia. Nec me ſolùm ratio ac diſputatio impulit, ut ità crederem; ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram Pythagoreoſque, incolas penè noſtros, qui eſſent Italici Philoſophi quondam nominati, nunquam dubitâſſe, quin ex univerſa mente divina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates, ſupremo vitæ die, de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cùm tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorúmque prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inventa; non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe morta-

lem: cùmque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cùm simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quòd si non possit, non posse interire: magnóque esse argumento, homines scire pleraq; antequam nati sint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles discant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cùm à vobis discessero, nusquam aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutiùs memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset: sed, cùm omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant; abeunt enim illùc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis, nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ità sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrî piè inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut

duos

duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ità prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum deniq; victurus esset. Quod quidem ni ità se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solùm convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ità vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmque proficiscar; & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior, cujus

à me corpus crematum est: quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. T. ciceronis de senectute finis.

M. T.

M. T.
CICERONIS
PARADOXA,
AD
MARCUM
BRUTUM.

ANimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cùm in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabiliæ viderentur. Quod eo majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contráque

contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentiùs, quòd mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longéque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ; tale tamen est, ut ex eadem officina exîsse appareat.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν, id est, *Quod solum bonum honestum.*

VEreor, nè cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neq; imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus aut expetendis duxi: quippe cùm viderem homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potéstne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis.

Quamob-

Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis, cæteri sq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè suas quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? Istine, quæ illi bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines ac fictiles urnulas fuisse, quàm felicitas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roger, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis exsistat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias?

à me corpus crematum est: quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. T. Ciceronis de Senectute finis.

M. T.
CICERONIS
PARADOXA,
AD
MARCUM
BRUTUM.

ANimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cùm in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabiliæ viderentur. Quod eo majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contráque

contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentiùs, quòd mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longéque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ; tale tamen est, ut ex eadem officina exîsse appareat.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν· id est, *Quod solum bonum honestum.*

VEreor, nè cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neq; imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus aut expetendis duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potéstne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis.

Quamob-

Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis, cæteríq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè sit & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? rísne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias?

copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victûs M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. An cogitâsse quicquam putamus in vita sibi experendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ; & jam vel ipsi judicent, utrùm se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc modò illùc transteruntur, facilè adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cùm tibi, sive deus, sive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius neque divinius; sic te ipse abjicies atque prosternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem putes interesse? Quicquámne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisq; est maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè; neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ se & prædicatione effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eâq;, quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν· id est,

Quòd sepsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi.

Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, nou gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumseptus, cùm corpus eius caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis, unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex se se, quíque in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihílq; quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies noctésque cruciaris, cui nec satis est, quod est; & id ipsum quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atque legum. Quocunquè aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus moréque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita est,

quæ

quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα·

id est,

Quod æqualia peccata.

PArva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est aliquis libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cùm feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare cùm semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id siquidem nec majus nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est; certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi

animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, ipsum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cùm hæc sententia non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullam in delictis esse discrimen? & æquè peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas, judicari qualia sint, non facilè possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergò & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is qui procreavit, is qui aluit, is qui eduxit, is qui in fide ac domo, atque in re ab eo collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eóque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato poena sit, sed, quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & explodítur: In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu

aptior

aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem suæ? quæ si visa sint breviora, leviora quî possint videri? cùm, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis; perturbatî autem semel ratione & ordine, nihil possit addi, quò magìs peccari posse videatur.

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται·

id est,

Quòd omnes stulti insaniunt.

Ego verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem & insanum rebus addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus, vincetur & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne conventus ferorum & immanium? Omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant, cùm judicia jacebant, cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; perveniſse tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cùm parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus

reſpub.

respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes: multò etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manârunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer injuriam. Sed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glorioſum tua dedit injuria, non exitum calamitoſum. Ergò ego ſemper civis eram, & tum maximè, cùm meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: niſi fortè idem hoſtis & civis eſſe poteſt. An tu civem ab hoſte naturâ ac loco, non animo factíſque diſtinguis? Cædem in foro feciſti; armaris latronibus templa tenuiſti; privatorum domos ædíſque ſacras incendiſti: Cur hoſtis Spartacus, ſi tu civis? Potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo diſceſſu exulâſſe rempub. putent? nunquámne, homo amentiſsime, te circumſpicies? nunquámne quid facias conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter, ob præclariſsimas res à me antè geſtas, eſſe ſuſceptum? Omnes ſceleratí atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio afficí volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolùm non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidiſti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiariſſimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſsiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis: & tu quidem in operto fuiſti. Non igitur ubi quiſque erit, ejus loci jus tenebit, ſi ibi cum legibus eſſe non oportebit.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι· id est,

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini, parè e desierit. Dum quidem his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter ac liberè? cujus omnia consilia, résque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, *Suâ cuique fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum est, illud tamen brevi confirmandum est, nisi qui ità sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia

obedientia fracti animi & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum. ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videantur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At fumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dedidérunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi, magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nónne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos excepientem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ gloriantem: nónne hunc hominem ita servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An

eorum

eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant duriſsimæ ſervitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denunciatum ſit, facit; aſſentatur, aſsidet, miratur: Quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberior, honoris, imperij, provinciarum? Quàm dura eſt domina! quàm imperioſa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatiſsimo, ſervire coëgit eos, qui ſibi eſſe ampliſsimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare: Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? Cùm cupiditatum dominatus exceſsit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor; quàm eſt illa miſera, quàm dura ſervitus! Adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſsimi viri, L. Craſsi copioſa magìs quàm ſapiens oratio? *Eripite nos ex ſervitute.* Quæ eſt iſta ſervitus tam claro homini, támque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minimé. Quid enim adjungit? *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe, vult. *Quibus & poſſumus, & debemus.* Nos verò, ſiquidem animo excelſo & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſsit: cùm, eum nè liberum quidem eſſe, ratio & veritas ipſa convincat.

[a] Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quòd ſolus ſapiens dives.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúſne tu dives? Proh dii immortales, egóne me audiviſſe aliquid & didi-

c didiciſſe non gaudeam ? Soliſſne tu dives ? quid, ſi nè dives quidem? Quid, ſi pauper etiam? quem enim intelligimus divitem? aut hoc verum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui nta poſſeſsio eſt, ut ad liberaliter vivendum ſatis contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, hil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet ſe dicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe purat, nihil rat ampliùs, ſatiatus eſt, aut contentus etiam cuniâ; concedo, dives eſt. Sin autem propter viditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem puis, cùm iſti ordini nè honeſtus quidem eſſe poſsit llus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſcess, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expis; ſi teſtamenta amicorum expectas; aut nè exectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrùm abunantis an egentis ſigna ſunt? Animus hominis ives, non arca, appelliari ſolet. Quamvis illa ſit lena, dum te inanem videbò, divitem non puabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ eſt opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta ſint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus eſt, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſsint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audiêrunt, cùm diceres, Neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix poteſt. Ipſitur, hoc propoſito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſsis. Jam fateris igitur non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id quod exoptas. Itaque iſtam paupertatem, vel potiùs egeſtatem ac mendicitatem tuam nunquam obſcure tuliſti. Nam, ut iis, qui honeſtè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorum atque judicum conſociatos gre-

gos;

ges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem re autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas diripiendásque provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur, qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decorum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat latietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat: utrùm aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo tratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ità ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus ex meo tenui vectigali, detractis sumptu-

bus

bus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in hujus seculi errore versor? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios & Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis, & fundulum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi nec surripi potest unquam; neque naufragio neque incendio amittitur; nec tempestatum nec temporum permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas. solíq; (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de repub. sexto.

CUm in Africam venissem M. Manilio consule, ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit; aliquantóque pòst suspexit in cœlum &, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreg ità nunquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde eg illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est: multísque verbis ultro citróque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáque ejus non solùm facta sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat somnus complexus est. Hîc mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes sermonésque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare & loqui) Africanus se ostendit illâ formâ, quæ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui: sed ille, Ade animi, animo, & omitte timorem, Scipio, & qua dicam

[illegible], trade memoriæ. Vidésne illam urbem, [illegible] Rom. coacta per me, renovat [illegible] potest quiescere? (ostendebat [illegible] de excelso, & pleno stellarum, il[illegible]ro quodam loco) ad quam tu [illegible] venis penè miles? hanc hoc [illegible]ertes; erítque cognomen id tibi [illegible] quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligère iterum absens consul, bellúmque maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cùm eris curru in Capitolium invectus, offendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hîc tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliíque tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus reditúsque converterit; duóque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hîc cùm exclamâsset Lælius, ingemuisséntq; cæteri vehementiús, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno exciteris, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia cœtúsque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsivi tamen, viverétne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere vo-

M. T.
CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de repub. sexto.

CUm in Africam venissem M. Manilia consule, ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit; aliquantóque pòst suspexit in cœlum &, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobísque reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor; ità nunquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est: multísque verbis ultro citróque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáque ejus non solùm facta sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilàssem, arctior, quàm solebat somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: sit enim ferè, ut cogitationes sermonésque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare & loqui) Africanus se ostendit illa formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi equidem cohorrui. Sed ille. Ade inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & qua-

dicam.

dicam, trade memoriæ. Vidésne illam urbem, quæ parere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; erítque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligere iterum absens consul, bellúmque maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cùm eris curru in Capitolium invectus, offendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Híc tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii consiliíque tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus reditúsque converterit; duóque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur. Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamásset Lælius, ingemuisséntq; cæteri vehementiús, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia cœtúsque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Híc ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quæsivi tamen, viveret ne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere vo-

laverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere prohibebat: Atque ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patère non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole & pietatem, quæ cùm sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem ex stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ità mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nónne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt om-

nia

nia, quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimóque orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus, neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui compler aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitatior, acuto & excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, unâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuêre sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt; (nec est ullus hebetior

ſenſus in vobis) ſicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitûs, ſenſu audiendi carer. Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſsimâ converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſsint: ſicut intueri ſolem nequitis adverſum, ejuſque radiis acies veſtra ſenſuſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ ſi tibi parva (ut eſt) ità videtur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hoſque, qui incolunt terram, non modò interruptos ità eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſsit, ſed partim obliquos, partim averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimitam & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraq; parte ſubnixos, obriguiſſe pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum Auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm ſit parvus vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris num aut tuum, aut ujuſquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? Quis in reliquis orientis aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis Auſtrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de vobis loquuntur,

tur, quamdiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsâ autem cùm ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandémque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo quàm multa secula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguíque visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ità quandocunque eàdem parte Sol, eodémque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellísque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur, altè spectare si voles, atque ad hanc sedem & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Egò verò, inquam, ô Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet; quanquam à puericia vestigiis

ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantiùs. Et ille; Tu verò enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quódque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motûs, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia; ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ità fit, ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnísque natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat: neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc sedem & domum suam pervolabit: idque ocyùs faciet, si jam tum, cùm

cùm erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt, impulsúque libidinum voluptatibus obedientium, deorum & hominum jura violaverunt, corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reverruntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abſtinentia Afric. p. 79. l. 22. *abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat.* 80.3

Academiæ ratio quid à cæteris differat 56.28

Accuſatio multos illuſtravit 70.3. *accuſatoris nomen fugiendum* 70.17. *accuſare innocentes, impium* 70.22. *accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti* 69.15. *accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda* 70.6

Acta agere 145.14

Actio cognitioni anteponenda 51.26. *actione in omni ſuſtinendâ, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas* 25.21. *& modus* 47.3

Adjuvare operâ præſtantius quàm pecuniâ . . . 71.4

Admirabilitas quibus rebus comparetur 65.29

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant 68.31. *adoleſcens aliquid ſenile habere debet* 163.2. *adoleſcentiæ vituperatio* 157.46. *adoleſcentiæ ver comparatur* 173.25. *adoleſcentum petulantia magis eſt quam ſenum* 162.33. *adoleſcentia multo plures, quàm ſenectus, morbi caſus habet* . . . 172.31. *adoleſcentum imbecillitas conſilii propria.* 39.34

Adulari, paſſivè 30.43. *ab adulatoribus facilè fallantur omnes* ibid. *adulator occultus* 149.1

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ 100.46

Æginetis pollices præciſi 97.32

Ægina propinqua Piræo 97.34

Æquitas lucet ipſa per ſe 11.27

Ætate ut quiſque antecellit, ità ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 171.37. *ætati cuique ſua tempeſtivitas data eſt* 161.34. *ætati cuique ſua ſunt ſtudia* 175.8. *ætatibus corroboratis amicitias judicanda ſunt* 142.22

Africani dictum pulcherrimum 30.31. *Africanus Prior, anno ante cenſorem M. Catonem, mortuus eſt* 157.28

Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 112.24

Agis rex occiſus 80.28

Agraria lex Philippi 78.20

Agri fertiles imitandi 17.41

Agricol

Agriculturæ laus 50.31
Agricolarum voluptates 167.22
Agri bene culti laus 169.35
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 30.24
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 62.9
Ambitiosi quibus similes 29.21
Amicitia unum facit ex pluribus 20. 12. *amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium* 30.39 *amicitia maximè perturbat officia* 96. 29. *amicitiæ præstat justitia* 96.35. *amicitiæ prima lex ut neq; rogemus res turpes, neque faciamus rogati* 133.32. *amicitia orta à natura, non ab imbecillitate* 130. 23. 131.8. *amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit* 131.29. *amicitias qui magis quærant* 135.7. *amici qui deligendi* 139. 25. *amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus rèque publica versantur* 139.46 *amicus certus in re incerta cernitur* 140.7. *amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ sententiæ* 141.42. *amicitiæ quæ minùs probantur, dissuendæ magis, quam discindendæ sunt* 143.11. *amicitia inter æquales magis elucet* 149.32. *amicitiæ veræ sempiternæ sunt* 131.21. *amicus tanquam alter idem* 144.10. *amicorum bene suadentium autoritas plurimum valere debet* 134.30. *amicitia quid sit* 127. 10. *amicorum omnia communia* 18.43. *amare quid sit* 149.26
Animorum natura cur mortalis esse non possit 175. 42. *animo nihil præstantius* 182.24. *animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus* 196.19. *animi generi hominum deorum munere dati* 197.18. *animi opera majora, quam corporis* 68.44. *animorum vis duplex* 34.13
Annulus Gygis 94.37
Annus verè vertens multa hominum sæcula complectitur 199.18
Apellæ Venus 86.35
Apollinis Pythii oraculum 79.42
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est 34.22
Aqua hæret 119.30
Aquilius de dolo malo 101.42
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 80.42
Arbitrorum formulæ 104.31
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 173.7
Aristidis sententia de Themistocle in consilio 98.25

Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 72.27. *ejus opinio de honesto* 94.8
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 50.24
Assentatio ab amicitia removenda 146.36
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 107.21
Atilius vigilando necatus 114.16
Atilius L. cur sapiens habitus 122.41
Avaritiæ senili nihil absuidius 172.14. *avaritiæ nullum est tetrius vitium* 79.36. *avaritia populos omnes perdit* 79.44. *avari plus semper appetunt* 193.29. *avaritia injuriæ præcipua causa* 9.36
Auspicia quæ sint optima 155.20

B

BElla cur suscipienda 13.18. *belli justa quæ* 14. 26. *bellum Punicum tertium, M. Catonis consilio illatum* 27.4. *belli gloria adolescentibus quærenda* 68.31
Bene agier quid sit 104.33
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 182.38
Benefacta malè locata, malefacta sunt 74.21
Beneficia citra injuriam esse debent 76.25. *benefici & liberales naturâ sumus* 130.42. *beneficium qui det, mores, non fortunam sequi debet* 76.38. *beneficia in quos conferenda* 74.13. *beneficia in singulos* 78.7. *beneficia in rempub.* 80.36. *beneficia in egentissimos quosque præcipue conferenda* 18.15. *quæ beneficia omnibus communicanda* 19.6
Benevolentiæ colligendæ præcepta 64.15
Benignitas quas cautiones habeat 16.14. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 73.36. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 16.12
Boni viri qui sint 104.34. *bonum nemo miser esse potest* 183.43. *boni viri definitio* 106.18. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia* 87.23. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt* 173.30. *bonorum æquatio non laudanda* 78.25. *bonum solum honestum* 180. 20. *bona caduca & incerta* 127.18

C

CÆcilii versus contra senectutem 159.8
Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 16.32.
Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 29.44
Catonis

Catonis senis praecepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 83.16. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 123.40. *Cato Censorius Graecarum literarum perstudiosus in senectute* 152.19. *Cato Uticensis cur se interficere debuerit* 38.12. *Cato cur sapiens habitus* 122.42. *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 177.38

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 55.8. *Ciceronis filii laus in re militari* 68.37. *Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum* 187.6

Civitas quæ dici possit 186.18

Civis quis sit 187.7

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum aditus. 195.32

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 29.32

Colendi qui 49.36

Communia civibus inter se quæ sint 18.46

Concordia fundamentum reipub. 80.7

Conjugia, societas prima 19.31

Consideratio tempus & diligentiam postulat 8.8

Consuetudinis maxima vis est 141.9

Contemptus quos homines sequatur 65.35

Contentio plus ad gloriam valet quàm semo 69.22

Convivium melius Latini, quàm Græci nominarunt 165.36

Corporis bona externis anteponenda 83.5

Crudelitas inimica naturæ 97.35

Cura optima de salute patriæ 200.43

Cyrsilus quidam lapidibus obrutus 98.10

Cyrus Persarum rex agricolturâ maximè oblectatus 170. 7

D

Danton & Pythias 97. 10. *Decorum ab honesto quid differat* 32.1. *Decorum quid sit* 32.38. *Decorum tribus in rebus positum est* 42.24. *Decorum ab honesto separari non potest* 32.28

Defensio accusatione laudabilior 69.46. *Defendendi interdum etiam nocentes* 70.28

Definitio necessaria principio disputationis 3.42

Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 94.30

Deos non nocere 57.39

Deposita non semper reddenda 112.28

Dissimilitudo dissociat amicitias 142.32
Divitias amare, parvi animi est 23.41. *divitiæ cur expetantur* 9.39. *divos quis sit* 191.4
Dolus malus quid. 101.44
Duodecim tabulæ de tutela 102.9
Dolor, contra naturam 89.44

E

Eloquentiæ laus 52.15. *eloquentia quid* 69.25
Emmius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur 174.18
Epicureorum sententia de Deo 114.35. *Epicuri de bono & malo sententia* 181. & 182
Εὐκυκλία 47.41
Εὐταξία 47.32
Exercitatio in omni re necessaria 24.11. *exercitatio in senibus quid efficiat* 161.46
Exilium quibus terribile 183.30. *exules qui sint* 187.24

F

Fabula Platonis utilissima 94.48
Falsum jurare, pejerare non est 116.12
Fides unde dicta 9.21. *fides ut nobis habeatur, quid faciendum* 64.32. *fides vel hosti data servanda* 13.35. *fides & constantia in amicitia desideranter* 140.13
Finis bonorum & malorum simplex esse debet 120.12
Formæ dignitas quomodo tuenda 43.44
Fortis animus duabus in rebus cernitur 23.12. *fortissimus quisque, imperandi cupidissimus* 22.30. *forti viro vis adhiberi non potest* 109.22. *fortitudo sine justitia in vitio* 22.7. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* 22.12
Fortuna magna vis in utramque partem 60.5
Fraus odio digna majore, quam vis 15.36. *fraus vulpecula propria, vis leonis* 15.35

G

Gemma in vitibus 168.12
Gloriæ cupidi homines facilè ad res injustas impelluntur 23.3. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 24.38. *gloria tribus è rebus constat* 64.4. *gloriæ consequendæ viam Socrates tradidit* 67.40. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes decent*

debent 68 31. *gloria hominum angustiis finibus interminatur, nec diuturna esse potest* 198.45
Gnathonum multi similes 147.30
Græca cum Latinis conjungenda 2.1

H

Hæreditas optima quæ 41.8. *hæreditatis spes quid efficiat* 190.3
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 90.42
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet 5.41. *homo solus ordine sentit* 6.32. *homines quidam non re, sed nomine* 36.1. *deos hominibus maximè utiles* 57.36. *hominum studia in nos quomodo excitentur.* 60.1
Honestum laudabile naturâ 6.45. *honestum quibus ex rebus conflatur* 6.42. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* 7.7. *honestum nihil, quod justitiâ vacat.* 22.16. *honestas à partibus quatuor manat* 50.43. *honestas per se animos omnium movet.* 64.24. *honestum quid sit è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 86.46. *honestum verum in sapientibus solis* 87.31. *honesti vis* 98.5. *honesta naturâ, temporibus fiunt non honesta* 112.34
Hostis olim peregrinus 14.14
Humanæ res fragiles & caducæ 149.44

I

Imperia non semper expetenda 24.3
Imperator quis sit 188.4
Impii adversus deos qui sint 91.39
Improbi servi sunt 188.40
Injuria fit duobus modis 15.32
Injustitiæ duo genera 9.24
Insipiente fortunato nihil est insolerabilius 137.20
Invitâ Minervâ nihil decet 37.40
Jocandi genus duplex 35.12
Jocandi genus quale esse debeat 35.5
Inscitia graviter inimicis non oportet 29.30
Ira nihil rectè fieri patitur. 46.2
Judiciorum ratio duplex 69.44
Jura belli 13.13
Jus gentium & jus civile quomodo differant 104.24
juris fons natura 105.10. *jusjurandum ad astringendum fidem vinculum arctissimum* 117.19. *justitiæ fundamentum fides* 9.16. *justitia servanda etiam*

ziam adversus infimos 15.30. Justitia nullum tempus vacare debet 22.40. justitia sola viri boni nominantur 66.14. Justitiæ fruendæ causâ reges olim constituti 67.16. Justitia fundamentum est famæ 77.43. Justitia omnium domina & regina virtutum. 91.46

L

Largorum duo genera 72.8. largitio 77.26
Latronum leges quædam sunt 67.1
Leges cur constitutæ 67.21. leges civium incolumitatem spectant 90.22. lex naturæ communem utilitatem spectat 91.20. 92.23. 99.23
Liberalitatis duo sunt genera 18.1. liberalitatis ratio duplex 71.1. liberales qui 72.14
Libertas quid sit 188.21
Liber nemo nisi sapiens ibid.
Libidinosa & intemperans adolescentia effætum corpus tradit senectuti 160.28. libidinosorum animi 201.3
Lites valde vitandæ 75.3
Loci & temporis vis quanta sit 48.25
Ludo & joco quatenus utendum 35.2

M

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 102.19
Mente nihil divinius 96.44
Mercari quod statim vendas, sordidum 50.10
Mercatura quæ probanda 50.25
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 60.37
Metus omnis, servitus est 190.22
Micare in tenebris 107.3
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 14.3
Modestia quid 47.34
Mores corrumpuntur divitiis 77.33
Mors servituti & turpitudini anteponenda 27.24. mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est 172.22. mors longè abesse a senectute non potest 172.19. mors omni ætati communis 172.41. mortis adolescentum & senum discrimen 173.34. morti nihil tam simile, quam somnus 176.34. mortuis religiosa jura tribuuntur 124.42. mors quibus terribilis 182.28
Munus perinde est ut accipitur 120.26

Mutatio faciendæ consilii, ubi nos errasse cognoscimus 40.33

N

Naturam quisque suam potiùs quàm alienam insequi debet 37.35. *natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 42.38. *natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causâ* 89.42. *natura est jus gentium* 90.18. *natura est lex divina & humana* 90.26. *naturæ lege unâ & eâdem omnes continemur* 91.24. *natura desiderat recta & convenientia* 94.1. *naturæ principia* 99.24. *natura fons juris* 105.10. *natura mutari non potest* 131.20. *natura similium sui appetens est* 136.13

Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 17.14

O

Objurgationum qui modus 46.3

Odisse apertè magis ingenuum est, quam fronte occultare sententiam 140.30

Officina nihil habet ingenuum 50.15. *officii amplitudo & laus* 3.5. *de officio quæstio duplex* 4.16. *officii divisio* 4.27. *officii deserendi causæ* 10.33. *officia aliis alia magis debentur* 20.45. *officiorum boni ratiocinatores esse debemus* 21.7. *officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur* 21.32. *officium adolescentis* 41.17. *officia senum* 41.31. *officium magistratûs* 42.4. *officium privati* 42.8. *officium peregrini* 42.13. *officii persequendi rationes quinque* 56.39. *officiorum tractatio in philosophia ubertima* 85.16. *deliberatio triplex* 86.6. *officia media* 87.37. *officia à quatuor fontibus honestatis ducta* 112.40

Onera maxima, senectus & paupertas 156.20

Opes cum infamia non utiles 110.2

Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est 33.33.

Orationis vis 179.22. *orationis duplex ratio* 69.20. *orationis vis duplex* 44.24

Oratoris proprium quid 2.19

Oratoris munus, ingenii non solùm est, sed lateris etiam & virium 160.8

Orbium cœlestium ordo 196 45. *concentus* 197.29. *ab hominibus non percipitur* 198.6

Ordo quid 47.37
Otium Languorem affert 84.14

P

PAscere bene, prima utilitas in re familiari 83.16
Patris vita cum violatur, quam multa peccantur 185.30
Pro patria mors oppetenda, si ita res ferat 20.21 *patria parentibus anteponenda* 111.15
Patroni civitatum & nationum qui esse debeant 13 35
[illegible] 59.38
Paupertas, contra naturam 89.44
Peccare, nunquam utile 103.5. *peccandum non est amici causa* 132.8. *peccata esse æqualia* 184.7. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt* 184.9. *peccare, est tanquam lineas transire* 184.18. *peccatorum conscientia, dura servitus* 190.17
Pecuniæ cupiditas unde 10.5. *pecuniam contemnere magnificum est* 23.42. *pecunia corrupti, fideles esse non possunt* 71.20. *pecunia non quærenda solum, sed etiam collocanda* 67.36. *pecuniæ cupiditas in plerisque summa amicitiæ pestis* 131.44. *pecuniæ & gratiæ comparatio* 77.1
Perduellis 14.12
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 97.42
Periculosarum actionum multiplex ratio 28.9. *periculis sine causa offerre se, stultum est* 27.41
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrum induit 36.22
Perjurium quid sit 116.13
Phaethon solis filius ictu fulminis deflagravit 112.14
Philosophi in quo peccent 11.2. *philosophorum vita minus exposita fortunæ telis, quam eorum qui rempub. tractant* 25.10. *philosophiæ, quando & quibus rationibus adducibus, operam dare cœperit Cicero* 54.25 *philosophiæ nomen quibusdam invisum* 54.29. *philosophi qui* 55.30. *philosophia quid* 55.31. *philosophiæ defensio* 55.33. *philosophia tota frugifera & fructuosa* 85.16. *philosophiæ pars de officiis uberrima* 85.18. *philosophia vitam tranquillam præstat* 152.7. *philosophorum principes* 158.32
Pietas in patriam, in cælum via est 196.27
Privatis data fides non servanda 116.9
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est 155.43

Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 88.4
Poeta iners extremum actum negligit 153.22
Præclara omnia rara 143.42
Principatum appetere, hominis proprium 6.26
Privata nulla, naturâ; sed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, sorte 8.39. *privata vita otiosior, publica fructuosior* 24. 24. *privata vita quibus concedenda, quibus minùs* 24.28
Prodigi qui 72.9
Promissis quando standum non sit 12.16. 112.36. *promissa non servanda* 112.27
Prudentia quid 51.13. *prudentiæ & sapientiæ discrimen* ibid. *prudentia sine justitia nocet* 65.10. *prudentia vera & maximè utilis quæ* 64.38. *prudentia senectutis est* 157.46
Pulchritudinis duo genera 43.35
Pythagoreorum mos in exercenda memoria 163.10

Q

Quæstio de honesto & utili 97.19. *Quæstiones de officio* 110.30. *Quæstus turpes* 191.45.

R

Rectum ità justum, si voluntarium 11.6
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 185.2
Referendâ gratiâ nullum officium magìs necessarium est 17.36
Reges cur instituti 67.15
Regnandi cupiditates unde existant 94.18. *regni fides nulla* 10.11. *regno iniqui atque infideles multi* 109.13
Rei familiaris augendæ qui modus 31.19. *res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo* 82.39. *res magnæ non corporum viribus, sed animi, geruntur* 157.13
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 28.37. *respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ* 157.39
Romani viri illustres bellicâ laude 22. 1. *Romanorum mos verecundus* 43.27

S

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 19.40
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 7.2. *sapientia in quo sita* 7. 20. *sapientia quid à prudentia differat*

differat 51.13. *Sapientia princeps virtutum* 51.11. *Sapientia quid* 55.33. *Sapientiæ laus* 55.38. *Sapientes septem, non tamen omnino sapientes* 88.23. *Sapientis est, habere rationem rei familiaris* 102.37 *Sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit* 102.31. *Sapientis cum stulticione comparatio* 173.17 *Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo* 177.18. *Sapientum quorundam de amicitia opinio* 134.34

Securitas caput est ad beatè vivendum 134.43

Seditionum origo quæ 28.45

Senator non est, qui juret jurando hostium teneatur 114.5

Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 158.43. *Senis sermo quietus & remissus, decorus est* 160.13. *Senibus conceditur, ut de se dicant* 160.40. *Senem maturè fieri, si vis diu esse senex*, prov. 161.17. *Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis* 163.3. *Senili avaritiæ nihil absurdius* 172.13. *Senectus optatur, eademque accusatur* 153.6. *Senectutis arma sunt exercitationes virtutum* 154.26. *Senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores* 154.2. 156.7. 171.46. *Senectus quatuor de causis misera videtur* 156.23. *Senectus maximum unus putatur* 156.20. *Senectutis vitia diligentiâ compensanda sunt* 162.18. *Senectutis vituperatio* 163 26. *Senectus naturâ loquacior* 168.42. *Senectutis modica severitas probatur* 172.11. *Senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia* 173. 28. *Senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ* 178.20

Sermo qualis esse debeat 45.11. *Sermonum suavitas, amicitiæ condimentum* 140.35

Servorum infima conditio 15.31. *servis quomodo utendum* ibid.

Severitate sublatâ administrari civitas non potest 29.41.

Similitudo ad amicitiam allicit 136.8

Simulatum nihil diuturnum 68.2. *simulatio perfidi, improbi, malitiosi hominis est* 102.1. *simulatum nihil in amicitia* 129.29

Societatis humanæ vinculum oratio 18.28. *societatis humanæ gradus* 19.19. *societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas* 19.44. *societas inter omnes, major autem ut quisque proximè accedit* 126.42.

Solitarium nihil natura amat 146.13. *Solitudo languorem*

quorem affert f. 51. 52. 84.13
Stoicorum oratio 179.30
Stulto nemini bene esse potest 183.42. *stultos omnes insanire* 186.11
Summum jus, summa injuria 12.24
Superbia in prosperis rebus fugienda 30.17
Syllæ largitiones, non liberales, sed injustæ 16.32.

T

TAbulæ novæ injustæ 81.38
Temperantia 31.38
Turpe mutatur tempore 89.5. *turpitudo maximè contra naturam* 93.45. *turpe nunquam utile* 98.30
Tyrannorum ferè violenta mors 61.20

V

VAletudinis tuendæ ratio 82.34
Vectigalia urbana rusticis anteponenda 83.14
Venandi studium honestum 35.29
Venditor lege 12. *tab. præstabat tantùm vitia, quæ linguâ nuncupata essent* 103.10
Veri adolescentia comparatur 173.25
Verecundia 31.37. *verecundiâ sublatâ, nihil rectum aut honestum est* 49.35. *verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 144.34
Veri investigatio, hominis propria 6.18
Veritas molesta est 146.28
Vestitûs quæ ratio 43.38
Veterrimæ amicitiæ debent esse suavissimæ 141.1
Veturius hosti deditus 116.24
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sanctum 100.6
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 169.28
Vires celeritati anteponendæ 83.13
Virgula divina 52.37
Virtutes ut quæque leniores, ità amabiliores 17.17 *virtutum quarundam simulacra in belluis* 18.32. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 59.32. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 65.13. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 127.23. *virtute nihil amabilius* 129.46. *virtus tenera & tractabilis est* 135.43. *virtutis opinio amicitiæ conciliatrix* 132.42. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 182.42. *virtutes inter se pares* 184.29. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua*

petua constantia 184.38. virtus plutis æstimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti 192.36. virtute qui præditi sunt, soli sunt divites 193.23. virtus amitti non potest 193.20. vitæ finis optimus 174.7
vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 137.35.
vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 91.15
vitis naturâ caduca 168.4
Ulciscendi modus 12.43
voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant 36.3. voluptates blandissimæ domine 66.3. voluptas omnis honestati contraria 120.5. voluptate nulla pestis capitalior 163.33. voluptates agricolarum 167.22. voluptas plurimorum patrociniis defenditur 182.35
Vox clara & suavis esse debet 44.37
Utile ab honesto separari non debet 57.3. utilitatum comparatio 83.3. utilitas communis secundum naturam 91.23. 94.3

FINIS.

...ity Honbr. wn. seemsto proceed from a mind imply
Dishonbr. wn. seem.d to proceed from a purpose to appear
ye former is like ye Steddinesse of a Ship Laden wth. Merchandize
ye Later, like ye Steddinesse of a Ship Ballased wth. Sand

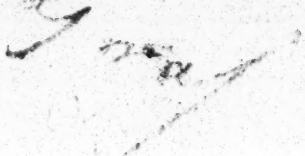

Eloquence
n to confi[illegible]
cause of former is seeming [illegible]
[illegible] seeming [illegible]
[illegible] minor [illegible]
[illegible] Despicatve Major.
[illegible] no creature subject to
[illegible] but man
[illegible] i.e. desire to know why etc.
[illegible] but man.
[illegible] Hobbs Rhet.

Prudence is an Intellectuall
vertue by wch a man is able to
deliberate, well conceiving any
good leading to felicity.
[illegible] just [illegible] not [illegible]
[illegible] for [illegible] is only in
opinion of power.

Those things are Hon.ble
wch good of themselves are
not so to ye owner.

Hon.ble are those things none
can doe but Wee.

[illegible] possessions wee reape no
[illegible] by.
Revenge is hon.ble

[illegible] confining upon vertue
seeme honourable.

Gravity, Honble wn seemyth to proceed from a mind imployed
Dishonble wn seemd to proceed from a purpose to appear
ye former is like ye steddinesse of a Ship laden wth Merchandize
ye Later, like ye steddinesse of a Ship ballased wth Sand

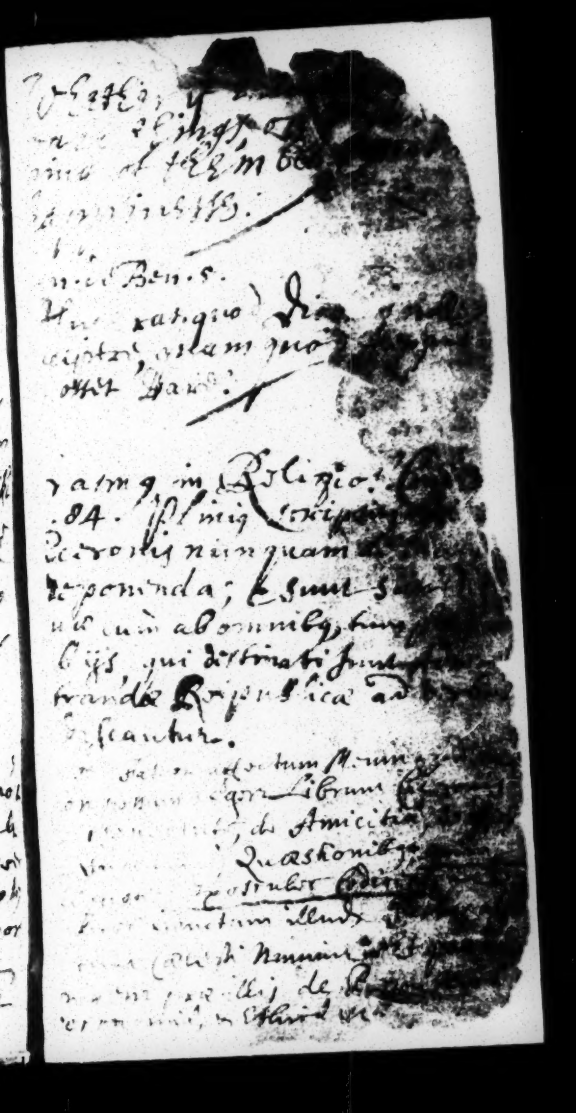

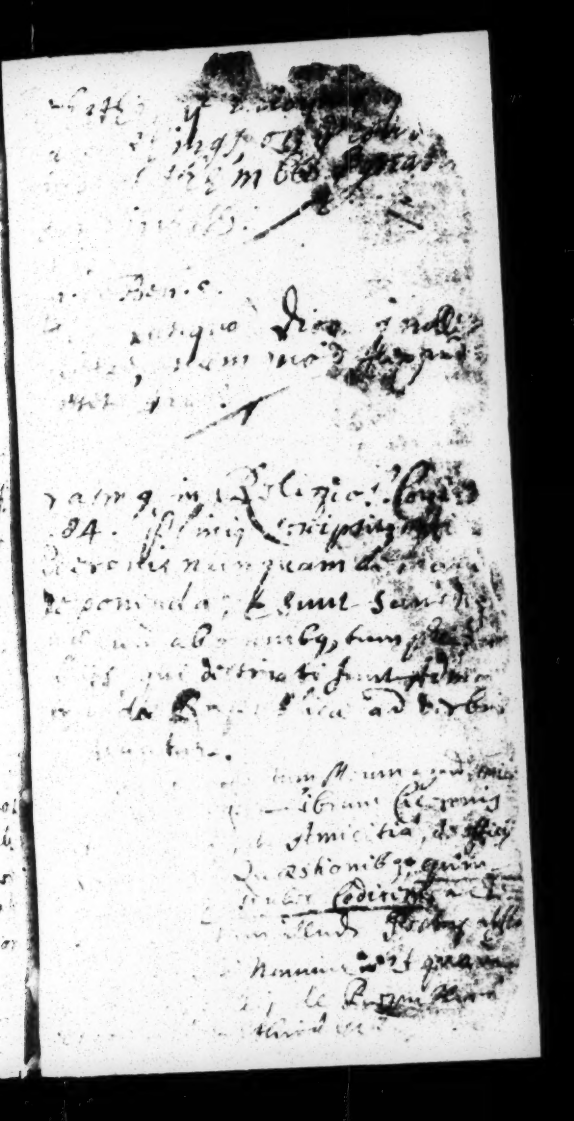

quod cur factum
sit ratio probabilis
reddi possit

[illegible] Turpe
[illegible] approach to the
Good & Evill. But are
not precisely ye same. Hole [illegible]
Good in ye [illegible] ye [illegible]
ye End in Effect ye [illegible]
ye Meanes ye Vtile.
Evill in [illegible] ye Turpe
in [illegible] Effect [illegible] Volosti
in ye Meanes. Inutile.
Ante Xtum quam Polissae [illegible]
[illegible] vitae [illegible]
[illegible] Xtianissimi. How [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Reconditissima [illegible]
[illegible] digna [illegible]
[illegible] intelligunt
[illegible] olim Philosophi.

quod cur fact [illegible]
sit ratio probabil
reddi possit